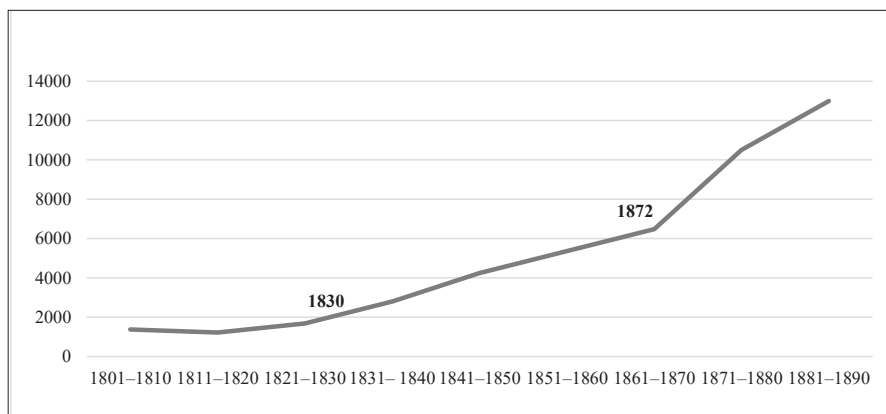

Simon Melinda

A könyvkereskedelem plebejusai

*Modern antikváriumok Magyarországon
a 19. század végén és a 20. század elején*

A 19. századi magyarországi könyvkiadás statisztikai adataiban¹ két ponton láthatunk trendváltozást. A század első két évtizedének lényegében stagnáló adatai a reformkor kezdetén (1830 táján) kezdenek egyenletes fejlődést mutatni. Ezt a pozitív változást a fokozatos gazdasági modernizálódás és a polgárosodás folyamata indította el és tartotta életben. Úgy tűnik, hogy az 1848–49-ben megvívott forradalom és szabadságharc, majd az erre reakcióként kialakuló politikai elnyomás sem volt lényeges hatással a könyvkiadás stabil gazdasági folyamataira. Az osztrák és a magyar fél politikai és gazdasági kiegyezése viszont exponenciálisan gyorsuló fejlődést hozott, amely a századfordulóig (sőt, azután is) tartott. Tanulmányom erre az utolsó, gazdaságilag pezsgő időszakra koncentrálok, hiszen ekkor alakult ki és élte fénykorát a modern antikváriátus.

1. ábra. Magyarországon megjelent művek száma a 19. század folyamán²

¹ Az adatokat Kiszlingstein Sándor adta közre a századfordulón, *A magyar irodalom 100 éves statisztikája* című tervezett művéből kivonatolva azokat. Ld. KISZLINGSTEIN 1900, 58–59.

² Saját szerkesztés KISZLINGSTEIN 1900, 58–59. adatai alapján.

Az említett gazdasági robbanást valójában nem maga a kiegyezés, hanem az 1872-ben megalkotott Ipartörvény váltotta ki, amely szerint „a magyar korona területén minden nagykorú vagy nagykorúnak nyilvánított egyén, nemre való tekintet nélkül (...) bármely iparágat, beleértve a kereskedést is, bárhol, önállólag és szabadon gyakorolhat.”³ Ez a rendelkezés eltörölte a könyvkereskedelem tekintetében a szakmai képzés követelményét, és teljesen felforgatta az addig fennálló, konszolidált berendezkedést.

Addig a könyvesboltok az úri közönséget kiszolgáló elegáns helyiségek voltak, ahol a személyzet művelt volt és idegen nyelveket beszélt. A könyvek szabályos rendben, polcokon voltak elhelyezve, és tematikájukban a lehető legszélesebb kínálatra törekedtek (erre utalt a cégtípus német eredetű neve is: szortiment könyvkereskedés). A tulajdonos maga is a művelt, a jómódú polgárság tagja volt, aki a korabeli ábrázolások tanúsága szerint jellemzően a könyvespolcok előtt elhelyezett hosszú pult mögött állva tárgyalt vevőivel. A könyvkereskedők kasztja (és ennek hivatalos szerve: az 1878-tól működő Magyar Könyvkereskedők Egylete) erősen megválogatta, hogy kiket fogad be. Új könyvkereskedést csak komoly tőkével, többévi tanulmányok és (lehetőleg külföldön végzett) gyakorlat után nyithatott bárki. Ha valakivel szemben csak a legkisebb kifogás is felmerült, a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének választmánya azonnal visszaküldte beadványát, hogy egészítse ki azt a szükséges tanúsítványokkal.

Mellettük működött a magyar fővárosban néhány tudományos antikvárium is, amelyeknek kiemelkedő szerepük volt a nagyobb könyvhagyatékok felvásárlásában, felbecsülésében, s az ezekből kiszűrt unikumok, hungarikumok, értékes kéziratok új tulajdonoshoz juttatásában. Boltjaik talán még az „úri” könyvesboltoknál is elegánsabbak és igényesebbek voltak. Tulajdonosaik nagy társadalmi megbecsülésnek örvendtek, halálukkor ünnepélyes nekrológokban méltatták munkásságukat (Horovitz Fülöpöt például az Akadémiáról temették).⁴ Ennek megfelelően a magyar szakirodalom is csak velük foglalkozik.

A magyar könyvkereskedelmet átfogóan bemutató munkák mindössze egy-két oldalon említik az antikvár könyvkereskedelem létezését a dualizmus idején,⁵ és nagyon kevés rész tanulmány foglalkozik a témával.⁶ Legalaposabban talán Sennowitz Adolf tízrészes cikksorozata, amely felsorolja ugyan a jelentősebb cégeket, ám ő is csak azokat a komolyabb vállalkozásokat veszi számba, amelyek legalább egy nyomtatott könyvjegyzéket vagy katalógust kiadtak.⁷ Ha pedig az elsődleges forrásokat próbáljuk számba venni, azt látjuk, hogy mindössze két olyan kötet jelent meg, amelyben maguk az antikváriusok írják le emlékeiket, de ezek egyrészt

³ 1872. évi VIII. törvénycikk (Ipartörvény) 1. §.

⁴ Gyászjelentése (1886): OSZK Kisnyomtatványtár, <https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/283586>

⁵ KÓKAY 1997, 119–120; POGÁNY 2004, 75–76.

⁶ Horovitz... 1886, 152–153; *Antiquar-könyvkereskedés* 1889, 13, 103–104; HARASZTI 1913, 66–68; JAKÓ 1997, 219–229; JAKÓ 1998, 523–535; MÉSZÁROS 1997, 145–162; SIMON 2012, 494–496.

⁷ SENNOWITZ 1888, 34, 142–143; 1888, 35, 147; 1888, 36, 151–152; 1889, 1, 2–3; 1889, 3, 10–11; 1889, 4, 15–16; 1889, 5, 17–19; 1889, 6, 22; 1889, 7, 26–27; 1889, 8, 31–32.

rendkívül szubjektívek, másrészt kizárólag saját cégükről szólnak és nem is próbálnak meg átfogó képet adni a szakmáról.⁸

A külföldi szakirodalomból egy osztrák szerző, Jacques Eisenstein foglalkozott a századforduló magyarországi antikvár könyvkereskedelmével az 1910-es cikkének végén, de a nevesebb cégek felsorolásán kívül csak hozzávetőleges becsléseket adott a cégek számáról.⁹ A tanulmányt ismertető *Magyar Könyvszemle* is ezt rótt fel a szerzőnek: „Jacques Eisenstein cikke (...) csak keveset foglalkozik hazánkkal”.¹⁰

Ha tehát valaki nem Stemmer Ödön, Révai Leó, Ranschburg Gusztáv, Dobrowszky Ágost, Nádor Kálmán, Mai Henrik vagy Horovitz Fülöp kiemelkedő tudományos antikváriumaival szeretne foglalkozni, akkor komoly nehézségekkel kell szembenéznie.

A ’modern’ kifejezést azért kezdték használni a kortársak, hogy megkülönböztessék az új kereskedőtípust a korábbiól már ismert és megbecsült tudós antikváriustól. A ’modern antiquarium’ szókapcsolat általam ismert első előfordulása 1889-ből való, Sennowitz Adolf ímént említett cikksorozatában szerepel.¹¹

Az ’antiquarium’, ’antikvárium’ szót önmagában természetesen már korábban használták. Legkorábban Halmágyi István, aki naplójában azt írta, hogy 1753 júliusában Bécsben „jártam a bibliopolákat és antiquariusokat is némely könyvekért, de haszontalan”.¹² Ekkor azonban a kifejezés még több mindent magába foglalt: jelenthetett régiségkereskedőt, a régiségek szakértőjét vagy gyűjtőjét, alkalomadtán régészt is.

A 19. század eleji magyar köznyelvben azonban inkább az ’ódondászat’ változat volt általános, ezt adta meg Ballagi Mór,¹³ illetve Czuczor Gergely és Fogarasi János¹⁴ 1867-ben. A szó nyilvánvalóan a nyelvújítás hangulatát hordozta, mint ezt Szily Kálmán is jelezte.¹⁵ 1870-ben a Rosenberg Testvérek cégalapítási hirdetményében még szintén ’nemzeti ódondászat (antiquarium)’ szerepelt, a latinos

⁸ RUZITSKA 1887; STEMMER 1985. Érintőlegesen foglalkozik az antikvár könyvkereskedelemmel (RÉVAY 1920). (*A közönség önámítása* fejezetcím alatt, a II. kötet 310–311. oldalán).

⁹ EISENSTEIN, Jacques, *Der Antiquarbuchhandel in Österreich und Ungarn = Oesterreich-Ungarische Buchhändler-Korrespondenz. Festnummer anlässlich des 50jährigen Bestehens 1860–1910*, Red. JUNKER, Carl, Wien, 1910, 62–69.

¹⁰ GULYÁS 1910, 177–178.

¹¹ SENNOWITZ, 1889, 3, 10.

¹² *Halmágyi István naplói...* 1906, 612. Az adatot téves 1753-as évszámmal közli: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1967, I, 158.

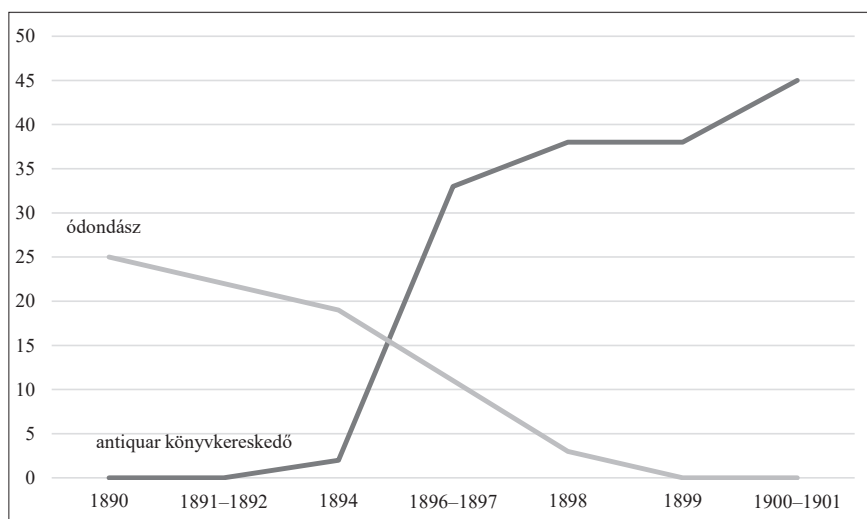
¹³ *A magyar nyelv teljes szótára* 1867, II, 354. „Ódonda, ált. bolt, ahol (...) régebben megjelent ócska könyveket árulnak. Ódondász, személy, aki (...) ódon könyvekkel kereskedik.”

¹⁴ *A magyar nyelv szótára* 1867, IV, 1147. „Óságárus. Régi, elavult dolgokkal, művekkel, különösen ilyen könyvekkel kereskedő. (Antiquarius).”

¹⁵ *A magyar nyelvújítás szótára*, 1902, 354. „Újdondász. Vadnay Károly följegyzése szerint (...) »Pákh Albert csinálta a szófaragók kigúnyolására«. (...) A tréfás kifejezés (...) mintául is szolgált új szó faragására: ódondász, s ebből rögtöni elvonás útján: ódonda, antiquariat.”

alakot mintegy magyarázatul használva csupán.¹⁶ Az *Üstökös* című élclap ironikus magyarázata 1870-ben szintén ezt használta: „ódondászat (értsd: régi könyvkereskedés.) Az újdondászat tehát már most per analogiam nem lehet más, mint: új könyvkereskedés.”¹⁷

A Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezésére (és Aigner Lajos utasítására) 1884-ben összeállított terminológiai gyűjteményben azonban már a latinos alakok szerepeltek elől, vezérszóként.¹⁸ A két szinonim fogalom használatát legjobban a korabeli telefonkönyvekben lehet követni, ebben ugyanis vagy egyik, vagy másik gyűjtőfogalom alatt regisztrálták magukat a cégek. A mindössze tíz év alatt lezajló folyamat teljességgel önszerveződő volt, hiszen maguk a cégvezetők döntötték el, melyiket preferálják (vagyis inkább: hol keresik majd őket inkább a könyv használói). A változás látványos: az 'antiquarium' változat az 1890-es évtized derekán vált hirtelen népszerűvé, és 1900-ban már senki sem használta az 'ódondászat' kifejezést.¹⁹

2. ábra. A terminológia-váltás²⁰

¹⁶ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 13(1870), 1, 36; *Reform*, 1(1869), 4, 3.

¹⁷ *Adomák = Az Üstökös*, 13(1870), 2, 22.

¹⁸ *Könyvkereskedői műszavak = Corvina*, 7(1884), 19, 75. „Antiquar. Ódondász. – Antiquarius.; Antiquariat. Ódondászat. – Antiquar könyvkereskedés.; Antiquarisch. Antiquarice. — Ódonnan.”

¹⁹ A grafikonban összesített adatokat az alábbi adattárakból gyűjtöttem ki: *Budapesti cím- és lakjegyzék* 1890, 383; 1891–1892, 387; 1894, 316, 398; 1896–1897, 348, 461; 1898, 485, 597; 1899, 489; 1900–1901, 525; 1901–1902, 551.

²⁰ Saját szerkesztés a *Budapesti cím- és lakjegyzék* 1890–1901 közötti évfolyamainak adatai alapján.

A küszöbön álló váltást jelezte a *Pesti Hirlap* újságírója 1888-ban: „ódondászat – rémületesen rossz szó, de »ó-árulás« még annál is rosszabb. Helyesen így írhatja: ódon- vagy régikönyveladás.”²¹ Fekete Mihály kecskeméti hirdetésében is az ’ódon-könyvkereskedés’ kifejezéssel próbálkozott 1897-ben,²² de a század végén már mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy „az újdondász és ódondász is elavultak”.²³ A szakma egységes szóhasználatát a *Nyelvőr* szerkesztője, Simonyi Zsigmond is megerősítette: „Az ’antikvár’ meghonosult szó, s helyette minden áron magyar szót csinálni fölösleges. (...) Legfeljebb annak van jogosultsága, ha valaki emelkedettebb stílusban vagy költeményben akarja az ilyen jövevényszót magyar szóval körülírni. Ilyen esetben az ’antikvár’ (...) lehet (...) ’ódon-könyv-árús’ v. ’ó-könyvárus’. A nyelvújítók ódondásza (...) maga is ódonsággá változott.”²⁴ Az új szókapcsolat létjogosultságát pedig még a vicclapok is természetesnek vették: „A n. váradi »modern antiquarium« nem is annyira nonszensz. Mint a szép asszony, gyorsan vénül meg a jó könyv is. De nem a nyomtatás föltalálásának első éveiből való lévén, valami korjelzőt csak kellett adni a régi új könyveknek. Ez a »modern antiquarium.«”²⁵

Az 1880-as évek elején még csak a magyar főváros periferiáján kezdtek megjelenni ezek a kisvállalkozások, amelyek egy-egy pincében vagy kapualjban működtek és használt, de friss kiadású könyveket árultak. Minimális vagy semmilyen induló tőkével, sok esetben a legprimitívebb körülmények között, de a valós igényre nagyon is ráérezve kezdték el működésüket. A társadalmi és gazdasági fejlődés, az iskoláztatás kiszélesedése egyre növekvő könyv-szükségletet teremtett, de az új vásárlók vagy nem tudták kifizetni a könyvesboltok magas árait, vagy egyszerűen nem mertek oda bemenni. A fiatal, vékonypénzű egyetemista, a kevésbé művelt háziasszony vagy az iskolás kislány inkább az antikváriumok kínálatában keresgéltek.

Ezek persze mindent meg is tettek a kliens megfogásáért: könyveiket nem zárták el a bolt polcain, hanem lehetőség szerint kipakolták akár az utcára is, a pult mögött álló könyvkereskedővel ellentétben kiléptek boltjukból, közvetlen kapcsolatot teremtve vevőikkel. Áraik verhetetlenül alacsonyak voltak, a kereslet óriási – a siker pedig kirobbanó. Egyre többen és többen nyitottak modern antikváriumot és ezek a boltok egyre inkább a belváros felé terjeszkedtek.

A hagyományos könyvkereskedők eleinte észre sem vették a jelenséget, vagy ha igen, lenézően mellőzték azt.²⁶ Amikor aztán az 1880-as évek végén felocsúd-

²¹ *Pesti Hirlap*, 10(1888), 30, 8.

²² *Kecskemét*, 30(1897), 29, 3.

²³ JENŐ 1899, 560.

²⁴ *Szerkesztői üzenetek = Budapesti Napló*, 3(1898), 279, 7.

²⁵ *Borsszem Jankó*, 30(1897), 6, 14.

²⁶ A modern szakirodalom is lebecsülő hangnemben beszél róluk: „E nevezetesebb fővárosi antikváriumok mellett a külső kerületekben és a vidéki városokban is számos kisebb kereskedés foglalkozott régi könyvek forgalmazásával. Ezek nagy részében főként olcsó és könnyen eladható könyvek, valamint a különböző *zugkiadók fércmunkái* voltak találhatók.” Lásd KÓKAY 1997, 120.

tak, már tömegesen sorakoztak a használt könyvekkel üzletelő cégek a belváros körútjain, a vásárlóközönség pedig szinte teljesen eltűnt a könyvesboltokból. Ekkortól jelentek meg a panaszok a magyar könyvkereskedők szaklapjában, a *Corvinában* és különböző napilapokban, amelyek közül több a modern antikváriusokat tette felelőssé a könyvkereskedők egyre komolyabb anyagi nehézségeiért.²⁷

De hogyan is működött a „konszolidált” könyvkereskedelem Magyarországon a 19. század második felében? Tulajdonképpen német rendszer szerint: a kiadók előre meghatározták a könyvek bolti árát, s abból 25–30% engedménnyel szállítottak bizományban a kereskedőknek. Ezek igyekeztek bolti áron eladni a könyveket, de természetesen próbáltak kisebb-nagyobb kedvezményekkel minél több vevőt magukhoz csábítani. A kiemelt kuncsaftoknak (közintézmények, tanárok stb.) adható lehetséges engedményt azonban 10%-ban maximálták. Aki ezt nem tartotta be, azt kizárták a Magyar Könyvkereskedők Egyletéből és többé nem szállítottak neki. Ezzel a lassú módszerrel egy-egy kiadás sok esetben csupán 15–20 év alatt fogyott el, az eladatlan példányok pedig az évente egyszer megejtett elszámolás után többnyire visszavándoroltak a kiadók raktáraiba. Ez egy kis termelésű és alacsony fogyasztású piac működésére szabott rendszer volt, és a század derekán még jól működött.

A század utolsó harmadában rohamosan növekedő potenciális olvasó és vásárló közönség igényeit azonban egy ilyen erősen szabályozott rendszer már nem tudta ellátni. A kiadók egyre inkább kezdtek áttérni a tömeges példányszámú kiadványokra, s ezeknek a minél gyorsabb (lehetőleg egy-két éven belüli) eladása lett a cél. Ennek fejében hajlandóak voltak alacsonyabb haszonkulccsal dolgozni, hiszen a magas példányszám többszörösen kompenzálta a kiesést.

Ezt a piaci rést látták meg az új típusú könyves vállalkozók, a modern antikváriumok. A kiadóktól több száz vagy akár több ezer példányt vettek át, és a konszolidált könyvkereskedőkkel ellentétben készpénzzel fizettek. A kiadók örömmel használták ezt az új, dinamikus terjesztési módot, és egyre növekvő mértékben szállítottak az antikváriumoknak. (Emellett természetesen ekkoriban vált tömegessé a részletfizetéses terjesztés is, amely szintén érzékeny veszteségeket okozott a könyvkereskedéseknek, de ez most nem képezi vizsgálódásunk tárgyát.)

A könyvkereskedők, akiket kötött az egyesületi szabályzat, egyre sűrűbben panaszkodtak emiatt,²⁸ és a „régí szép idők”-ről nosztalgiáztak: „Mily más világ volt még a hatvanas és hetvenes években a könyvre, mikor ez még csak a könyves-

²⁷ Csupán néhány kiragadott cikk a korabeli napilapokból: *Elítélt könyvkötő és antikvárius* = *Pesti Napló*, 49(1898), 57, 10; *Megbűntetett antiquarius* = *Corvina*, 31(1908), 5, 33; *Gyanús könyvek* = *Budapesti Hirlap*, 18(1908), 36, 18; *Az antiquarius, mint orgazda* = *Pesti Hirlap*, 30(1908), 34, 22.

²⁸ GROSSMANN B. UTÓDA 1905, 19, 113–114; JÄGER 1904, 10, 59–61; FERENCZI 1905, 34, 216; BARTA 1904, 1, 2–3.

boltban volt található. Akkor ez még meg tudta adni a vele foglalkozónak a megélhetéshez való kenyeret.”²⁹

A kiadók ezzel szögesen ellentétes álláspontját több helyen és alkalommal kifejtette és védelmezte Ranschburg Viktor, az Athenaeum Rt. kiadói osztályának igazgatója. Komoly pénzügyi szakemberként higgadt hangnemben érvelt és közgazdasági okokra hivatkozott: mivel egyes kiadványok óriási tőkebefektetést igényelnek, „így nem lehet kívánni a kiadótól, sem a részvénytársaságtól, mely idegen pénzt, részvényeseinek pénzét kezel, hogy megelégedjen a szortimenter fogasztással, mely sok esetben az előállítási költség negyedrészt sem fedezi.”³⁰

Egy másik írásában, a vevők nézőpontjába helyezkedve, a jelenség lélektani okait is megvilágította: „A magasabb állású tudományos világra és a vagyonosabb közönségre nézve a szortiment-üzlet valósággal ideális intézmény. (...) De másképp áll a dolog az úgynevezett kis emberrel, vagyis (...) a nagy közönség százezreivel szemben. (...) A közönségnek voltaképpen nincsen mérőfoka arra nézve, hogy valamely könyv tényleg drága-e vagy olcsó. De miután a megállapított bolti árakban hisz (...), rá nézve éppen az csábító, ha a bolti áron alul juthat hozzá. (...) A mi közönségünk nem olcsón, hanem olcsóbban akar vásárolni. Erre az antiquarium bő alkalmat nyújt.”³¹

Rajta kívül többen is síkra szálltak a kiadói érdekek védelmében, közülük az egyik leghatározottabban Wiesner Jakab, a Singer és Wolfner könyvkiadó cégvezetője. Egyik írásában egyenesen úgy fogalmazott, hogy a könyvkereskedők nem követelhetik, hogy a könyvkiadó „harakirit végezzen önmagán” és „összetett kezekkel” várja, amíg az érdektelen könyvkereskedelem mindössze négy-öt példányt megrendel a kiadványából. Állítása szerint „az utolsó 20 esztendő teljesen átalakította a magyar könyvkereskedelmet” és „több könyvet termelt és főleg fogyasztót, mint amennyi az ezt a 20 esztendőt megelőző 100 esztendőre esik.” Ezt az óriási készletet pedig a kiadónak értékesíteni kell: „A kockázat az övé, a befektetés az övé, a raktárban megszámlálhatatlan könyvtömeg, hát csak természetes, ha ott keresi a piacot, ahol találja, ha nem akar belefulladni könyveibe.”³²

A megoldás pedig, immár egy másik cikkből idézve: „alapszabályaink, egyezményeink paragrafusait (...) nem tartja be senki sem, (...) mert nem is igen tarthatók be. Így aztán nyűg, bilincs az alapszabály, mely úgy a szortimentert, mint a kiadót bénítja munkásságában. Ami rossz, pusztuljon, vagy változtassuk meg.”³³ Bár a könyvkereskedők és a kiadók (szóban legalábbis) egyaránt támogatták volna, erre a drasztikus lépésre mégsem került sor. Maradt a panasz és az egyre

²⁹ KISZLINGSTEIN 1900, 11, 58. Ugyanezt a melankolikus hangnemet üti meg: KRÓNIKÁS 1898, 13, 71; B. L. 1897, 8, 45; SZANA 1895, 236, 2728; *Corvina*, 18(1895), 25, 102.

³⁰ *Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete Vidéki Szövetségének Kassán 1903. május 31-én tartott alakuló gyűléséről* = *Corvina*, 26(1903), 17, 86.

³¹ RANSCHBURG 1900, 3, 13–14. (Ugyanaz megjelent: *Magyar Kritika*, 1900, 8, 106–108.)

³² WIESNER 1905, 26, 152–156; 1905, 27, 162–166; 1905, 28, 171–174.

³³ EGY KIADÓ 1906, 11, 56.

jobban eldurvuló ellenségeskedés – úgy a kiadók és a könyvkereskedők, mint az utóbbiak és a modern antikváriusok között.

Az antikváriumokkal szemben megfogalmazott vádak egyike az volt, hogy „társadalomrontó aknamunkájuk” „biztos romlásba rántja” a kispénzü hivatalnokokat. Egyre többször fordult elő ugyanis, hogy egy kistisztviselő részletfizetésre rendelt meg egy sorozatot vagy egy többkötetes lexikont, majd, ha anyagilag megszorult, bevitte az antikváriumba és eladta a már átvett (de még teljesen ki nem fizetett) könyveket. A könyvekért kapott készpénzt mintegy „gyorshitelként” használta, ám ez természetesen jóval kevesebb volt a sorozat bolti áránál. Így tovább kellett fizetnie a részleteket a kiadónak az immár elvesztett sorozatért. Ha pedig nem tudott fizetni, természetesen perlés, végrehajtás volt a vége.³⁴

Másik, sűrűn előforduló vád volt a tanárok és folyóirat-szerkesztők „bűnbe vitele”. A korban ugyanis széles körben elterjedt szokás volt, hogy a kiadók friss tankönyveikből tiszteletpéldányokat küldtek megtekintésre az iskoláknak (hátha felveszik a kötelező tankönyvek sorába) és a szerkesztőségeknek (pozitív recenzió reményében). Ezeket a címzettek tömegesen vitték vagy küldték be az antikváriumokba, némi kiegészítő bevételhez jutva ezáltal. A folyóiratok szerkesztőségeibe beérkező könyvekről közismert volt, hogy: „aki legelőször kapja kezébe, az viszi az antiquariushoz s ha ír is róla egy pár sort, a könyvet a világért sem vágja föl, nehogy kevesebbet adjon érte az ódondász, ha az olvasással bepiszkolta, ír tehát róla látatlanban.”³⁵

A századfordulón annyira elterjedt volt a jelenség, hogy a felvásárló antikváriusok néha azzal alkudták le az árakat, hogy a „vidéki tanárok annyit szállítanak, ahányat akar”.³⁶ Az is köztudott volt, hogy az antikváriusok minden ősszel nyomtatott körlevelekkel árasztották el a középiskolai tanárokat, amelyben az átnézett tankönyveket, „amennyiben azok (...) kifogástalan állapotban vannak, készpénzért átveszik féláron.” Kéri a könyveket „jól becsomagoltatni és címünkre postán portómentesen megküldeni. A csomag beérkezése után a megfelelő összeget azonnal küldjük diszkrét módon utalványon.”³⁷ Sőt, olyan körlevélről is tudunk, amelyekben az antikvárius „öt kilós csomagokban, minden előzetes értesítés nélkül” várja a tanárok küldeményeit. Az is előfordult, hogy egy-egy tanár nemcsak magának, hanem családtagjai számára is kért tiszteletpéldányokat, ugyanezen célból.³⁸ A tömeges visszaélések miatt a 20. század elején már minisztériumi leiratban figyelmeztették az iskolákat, hogy szigorítsák és egységesítsék a folyamatot:

³⁴ Egy ilyen esetet mutat be, konkrét adatokkal és számokkal: KALAPÁCS 1903, 8, 40; 1903, 9, 45–46. A jelenséget szintén említi PÁSZTOR 1909, (Átveszi: *Cifra nyomorúság = Szeged és Vidéke*, 11[1912], 277, 8.)

³⁵ „Szíves megemlítés végett” 1884, 157.

³⁶ SZÉKELY 1903–1904, 706.

³⁷ *Esti levél, Iskolai könyvek* 1901, 244, 9.

³⁸ *A tanári tiszteletpéldányokról* 1912, 32–33, 749.

pecsételjék le a beérkező példányokat és hozzanak létre belőlük egy kézikönyvtárt, amelyet egy kijelölt kolléga kezeljen.³⁹

Szintén gyakran vádolták a modern antikváriumokat azzal, hogy lopásra csábítanak. A korabeli napilapok tele voltak olyan hírekkel, amelyek szerint valamely közintézmény vagy cég alkalmazottai könyveket loptak, hogy majd valamelyik antikváriusnál értékesítsék azokat. Olykor előfordult, hogy az ódondász rákérdezett a felajánlott könyvek forrására, mint például Graf Dániel 1883-ban,⁴⁰ mire az eladó visszakozott vagy ellillant – de nem ez volt az általános. A lopások jellemzően már a „jóhiszemű” felvásárlást követően derültek ki. A perek során a tolvajok általában néhány havi börtönbüntetést kaptak, az orgazdasággal vádolt antikváriusokat pedig vagy felmentették, vagy csekély büntetéssel megúszták.

Lássunk néhány konkrét esetet. 1880-ban a fővárosi statisztikai hivatalból Berki János tisztviselő lopott könyveket, amelyeket Pollák Ede antikváriusnak adott el több rendben. A tolvajt hivatalvesztésre és kilenc havi börtönre ítélték, az antikvárius büntetése orgazdaság miatt 14 napi fogház és 50 forint pénzbírság volt.⁴¹

Schönaug Béla könyvkötő ellen több vádat is felhoztak 1898-ban: az egyik szerint, amikor a Lampel Róbert könyvkereskedésnél járt egy elvégzendő munkát átvenni, két inasával három köteg iskolakönyvet ellopatott, „sőt, ő maga adta a kezükbe az üzletben a csomagot”. A másik vád szerint a cégtől kapott defekt-íveket (amelyek arra szolgáltak volna, hogy a nyomtatásban esetleg elrontott íveket a kötésnél pótolja) önálló könyvekké fűzte össze és eladta Glücksthal Sámuelnek, az Eisler Gizella antikvárium tulajdonosának. A bíróság a könyvkötőt lopás és sikkasztás miatt hat havi börtönre, az antikváriust orgazdaság miatt 14 napi fogházra ítélte.⁴²

1901-ben egy bizonyos Karmos Gyula, miután kimaradt a Markó utcai főgimnáziumból, sorra látogatta volt, immáron egyetemista iskolatársait, akiktől könyveket lopott, s Politzer Zsigmond Múzeum körúti antikváriumában adta el. A sajtóhír nem említi az antikvárius esetleges büntetését, csupán azt tudjuk meg, hogy a 21 éves fiatalembert egy évi börtönre ítélték.⁴³

A Grill Károly könyvkiadó két alkalmazottja, Rothhammer Ignác és Tóth József több ezer korona értékű könyvet lopott el 1906-ban, és ezeket Gunár Henrik hordárral vitették el egy másik Múzeum körúti ódondászhoz, Pfeifer Manóhoz. Ez megvette ugyan a könyveket, de mivel feltűnt neki, hogy mind ugyanannak a vállalatnak a kiadványa, telefonon felhívta a Grill-céget és jelezte nekik a gyanúját. A feljelentés nyomán a két kiadói alkalmazottat hat havi börtönre ítélték, az

³⁹ Uo., 750.

⁴⁰ *Könyvtolvajok* 1883, 283, 2.

⁴¹ *Tolvaj a főv. stat. hivatalban* 1880, 344, 3; *Lopás a fővárosi statisztikai hivatalban* 1880, 635, 4.

⁴² *Elítélt könyvkötő és antikvárius* 1898, 57, 10; *Könyvkötő és ódondász* 1898, 55, 9.

⁴³ *Veszedelemes vendég* 1901, 195, 14.

antikváriusra pedig a járásbíróóság 60 korona pénzbüntetést rótt ki. Pfeifer azonban fellebbezett és másodfokon a bíróság felmentette.⁴⁴

Egy meg nem nevezett „nagy kiadócég”, amely Sávoly Zsigmondnál köttette kiadványait, 1908-ban tett feljelentést a könyvkötő inasai ellen. A fiúk ellopkodták a munkába adott könyveket és rendszeresen Kövesi Géza József körúti antikváriumában adták el őket. A tanoncok sorsáról nem szólnak az újságok, Kövesi 70 korona pénzbüntetést kapott.⁴⁵

1909-ben dr. Kovács László múzeumi őrről bizonyosodott be, hogy a Nemzeti Múzeumból 53 értékes kéziratot csempészett ki. Ezután megbízta Grion János ipariskolai tanulót, hogy adja el ezeket valamelyik antikváriumban, 5%-ot ígérve neki a kapott pénzből. Grion elvitte az iratokat Müller Adolf Üllői úti antikváriushoz, aki átvizsgálta a két láda tartalmát, és 500 koronát ajánlott az iratokért. A szorgalmas fiú azonban a Nemzeti Múzeumot(!) is megkereshette az ajánlattal, az intézmény ajánlata pedig 1600 korona volt. Grion visszakérte az iratokat az antikváriustól, aki azonban ezt megtagadta. A fiú erre rendőrségi feljelentést tett, és az eljárás során derült fény az igencsak furcsa ügyre. A nyomozás során azonban hiába tartottak házkutatást az összes budapesti könyvkereskedőnél és antikváriusnál, nem bukkantak a 18. századi, magyar történelemre vonatkozó okmányok nyomára.⁴⁶

Nem volt biztonságban a budapesti Egyetemi Könyvtár állománya sem, ahonnan nagy mennyiségben tűntek el a könyvek 1913-ban. A könyvtárosok megfigyelése nyomán kiderült, hogy egy tanárjelölt lopta el a könyveket, majd különböző antikváriumokban adta el ezeket. Az ügyészség ebben az esetben nem kevesebb, mint tíz cég ellen emelt vádat, ám miután ezek védőügyvédje azzal érvelt, hogy a könyvekben nem szerepelt a könyvtár pecsétje, s így az antikváriusok jóhiszeműen vették meg azokat – a vádatokat mind a tíz vádlott ellen ejtették.⁴⁷

Vidéken sem volt más a helyzet. Balassagyarmaton a Nógrád megyei múzeumot károsította meg Gregori János múzeumi szolga. Nyolcvan darab körüli, Nagy Iván történész által a múzeumnak adományozott értékes könyvről volt szó, amelyeket a tolvaj Weinrich Tivadar kőművessegédnek adott át. Ő Budapestre vitte a köteteket és eladta Müller Adolfnak az Üllői úton, illetve Adler Sándornak, a Váci körúti Nemzeti antiquarium üzletvezetőjének. Az eljárás végén a balassagyarmati törvényszék Gregorit lopás miatt egy évi, Weinrichet bűnsegédlet miatt kilenc havi, Adlert pedig orgazdaság miatt nyolc havi börtönre ítélte. A fellebbezés után a budapesti tábla a két tolvaj büntetését helybenhagyta, az antikváriust azonban felmentette.⁴⁸

⁴⁴ *Az olcsó könyvek* 1907, 96, 19; *A hála* 1907, 167, 11.

⁴⁵ *Az antiquárius, mint orgazda* 1908, 34, 22.; *Megbüntetett antiquarius* 1908, 5, 33; *Gyanús könyvek* 1908, 36, 18.

⁴⁶ *Lopás a Nemzeti Múzeumban* 1909, 206, 9.

⁴⁷ *Tíz könyvkereskedő a vádlottak padján* 1913, 13, 16.

⁴⁸ *A meglopott múzeumi könyvtár* 1907, 76, 13.; *A balassagyarmati múzeum tolvajai* 1905, 1313, 11.

Érdekes „kölcsonzési” gyakorlatra vet fényt egy jogi eset, amikor uzsoravétség miatt indult eljárás egy bizonyos K. L. antikvárius ellen. A felperes 1886 tavaszán eladta 2550 forint bolti árú könyveit az antikváriusnak az összeg 20%-áért (510 forintért). Az üzlet olyan feltétellel kötött, hogy az eladó három hónapon belül visszavásárolhatja könyveit antikvárium áron, vagyis a bolti ár 1/3-áért. Addig ezek lepecsételt ládában álltak a boltban, a kulcs pedig az eladónál maradt. Az első esetben rendeződött az eladó anyagi helyzete és 850 forintért sikerült visszavennie a könyveket. Augusztusban azonban ismét pénzügyi gondjai támadtak, és ugyanazokkal a feltételekkel (újabb 510 forintért) ismét eladta könyvtárát az antikváriusnak. Ezúttal azonban nem sikerült készpénzre szert tennie, hogy novemberben visszavásárolhassa őket, és a könyvek a vevő tulajdonában maradtak. A pert három, egyre magasabb fokon tárgyalta a magyar bíróság: a budapesti törvényszék (1887. jan. 7.) az eljárást megszüntette, a budapesti ítélőtábla (1887. dec. 9.) uzsoravétség miatt vád alá helyezte az antikváriust, végül a Kúria (1888. okt. 3.) ismét megszüntette az eljárást.⁴⁹

A diákokkal lebonyolított tömeges kereskedelem is szemet szúrt a könyvkereskedőknek. Általános gyakorlattá vált ugyanis, hogy a tanulók a tanév végeztével bevitték használt tankönyveiket az antikváriumok valamelyikébe, ahol a bolti ár 20–25%-áért eladták azokat. Így az antikváriusok ismét óriási tömegű, bolti ár alatt árusítható könyvanyaghoz jutottak (a felsőbb éves tankönyveket sokszor ugyanannak a vevőnek eladva). Egy kortárs leírása szerint az antikváriusok kirakataiban „piros, sárga, kék és zöld plakátok hirdetik, hogy ott iskolakönyvek kaphatók s kicsi, nagy és legnagyobb diákok nyüzsgönek, forognak, forgolódnak ezekben az üzletekben, tarka összevisszaságban alkudozván.”⁵⁰

Ezt a jelenséget legszemléletesebben Karinthy Frigyes írta le *Eladom a könyvem* című remek novellájában.⁵¹ Az írás tulajdonképpen egy szegény kisdíák monológja, aki pénzhez szeretne jutni, ezért a Múzeum körúton és a Károly körúton próbálkozik. „Ez a mi utcánk: az antikváriumok egész rajvonala.” A kiszemelt boltban ülő „kicsi öregembert” próbálja gondolatban meglágyítani: „értsd meg a szegény, szegény, szegény diákot, aki hetek óta csüggedten és reménytelenül szeretne már, oh úgy szeretne egy kis törmeléksokládét, egy kis gumit, amiből csúzlit lehetne csinálni, egy újrendszerű matricát, egy építhető papírházat...” Majd, mikor kétségbeesetten alacsony ajánlatot kap az eredetileg eladni akart, igencsak megviselt tavalyi iskolakönyvére, hirtelen elhatározásból az aktuálisan használt vadonatúját is eladja. A novella záróakkordja pedig a kétségbeesés: „És most mi lesz? (...) Holnap elmegyek címet írni, falat hordani. Holnap beállok hajósinasnak. Holnap visszaveszem a Stilisztikámat.”

A jelenség mindenesetre annyira tömegessé vált, hogy az elvesztett (tankönyv) piacuk után kapkodó könyvkereskedők kétségbeesetten próbáltak védekezni. Egyik módszerük az volt, hogy színes plakátokon riogatták a szülőket: a használt tan-

⁴⁹ Adalék az uzsoravétség fogalom meghatározásához 1889, 52, 23–24.

⁵⁰ KRÓNIKÁS 1902, 199, 3.

⁵¹ Megjelent: *Az Ujság*, 12(1914), 52, 40; *Borsszem Jankó*, 48(1915), 36, 6.

könyvek rendkívül súlyos, ragályos betegségek hordozói lehetnek. Kirívó eset volt az 1893-as év, amikor az őszi iskolai beíratáskor a könyvkereskedők megbízottjai ezerszámra osztogattak vörös papírdarabokat az utcákon, amelyeken orvosok nyilatkoztak a használt iskolakönyvek veszélyeiről. Erre reagálva a fővárosi antikváriusok népes gyűlést tartottak egy Kerepesi úti kávéházban, majd érdekeik védelmében azonnal küldöttséget menesztettek Sélley Sándor főkapitányhoz, Kamermayer Károly főpolgármesterhez és Berzeviczy Albert államtitkárhoz. A modern antikváriátus választott képviselői Steinberger Zsigmond ügyvéd, Eisler Gizella, Ruzitska Ármin, Cserő Gyula és Polnauer Ignác voltak. Érvelésük hatásosnak tűnt, mert a főpolgármester azonnali hatállyal megtiltotta a hasonló akciókat.⁵² A bacilus-vita azonban ezzel nem szűnt meg – még évekig újra és újra előkerült minden ősszel.⁵³ Olyan nyilatkozat is született (Fodor József egyetemi tanár tollából), hogy ha a szülő kénytelen használt könyvet venni, akkor legalább helyezze azokat egy-két órára a konyhai kályha füstcsövébe, hogy a forró levegő fertőtlenítsen. „Ha megpörkölődik – annál jobb!”⁵⁴

Természetesen az antikváriusok sem hagyták magukat, és kirakataikba tett plakátokon, illetve a napilapokban tették közzé ellenérveiket. Leghatékonyabb talán a gúny eszköze volt: az egyik cikkben egyenesen Wodianer-bacilusnak nevezték a sokat emlegetett mikrobákat, hiszen „működésükből legfőbb haszna a Wodianereknek s egyéb könyvkereskedőknek van”. A névtelen szerző szerint „csodálatosan szívós lények ezek az ódondászok. A boltjukban nyolc-tízezer ócska könyv, bennük legalább nyolc-tíz millió szörnyű mikroba: phtisis [tuberkulózis], malária, tífusz, kolera, pestis vegyest. Az antikvárius mindennap a boltjában ül, megforgatja a portékáit, beszívja a levegőjüket s mégse hal meg.” További érvelése szerint, ha igaz, hogy fertőző a használt könyv, akkor minden papírt el kell pusztítani, ami több ember kezén átment – elsősorban mindjárt a pénzt, amire a könyvkereskedő urak annyira vágnak.⁵⁵

Az antikváriumok üzleti gyakorlata nem csupán a tankönyvek tekintetében, hanem minden téren fantasztikusan szabad és rugalmas volt. A kortársak felháborodással jegyezték fel, hogy a kevésbé kelendő könyveknek új, érdekes, de hamis címlapot nyomtatnak.⁵⁶ Megdöbbenve tapasztalták, hogy egy antikvárius a reálisnál magasabb bolti árat tüntetett fel egy könyvön – amelyet ezután „féláron” árúsított.⁵⁷ Előfordult, hogy 25%-os jutalékot adtak az iskolaszolgának, hogy a

⁵² *Antikváriusok tiltakozása* 1893, 273, 2234.

⁵³ *Ócska könyvek* 1896, 144, 4; *Jegyzőkönyv* 1904, 24, 133; *Ócska könyvek* 1906, 37, 601; *Métely* 1911, 193, 2; *Esti levél, Iskolai könyvek* 1901, 244, 9; *Az iskolakönyv és az ódondász* 1915, 25, 101.

⁵⁴ *Könyvkereskedők és antiquáriusok harca* 1893, 271, 8; *Könyvkereskedők és antiquáriusok* 1894, 3, 10–11.

⁵⁵ *DÉLIBÁB* 1901, 37, 605–606.

⁵⁶ *Faublas – Zolától* 1901, 148, 6.

⁵⁷ *Óvás a közönséghez!* 1908, 288, 6. (Szabó Lipót, Kaposváron.)

diákoknak ponyvát és „pornografikus” könyveket adjon el az iskola területén,⁵⁸ minden megvásárolt iskolakönyv után egy-egy illetlen könyvet adtak ajándékba,⁵⁹ vagy éppenséggel dohánnyal és cigarettával fizettek a használt iskolai könyvekért.⁶⁰ Sok egyetemi tanár panaszkodott arra, hogy az ügyesebb hallgatók előadás-jegyzeteit megveszik az antikváriusok, majd litografálva sokszorosítják és tankönyv-pótlóként árulják. „A litografált jegyzetek rendesen jól el is kelnek, a professzorok tankönyvét azonban alig veszi meg valaki.”⁶¹ Az antikváriusok ilyen „trükközései” annyira közismertek voltak, hogy humoros karcolatok, novellák is íródtak róluk.⁶²

Annál döbbenetebben vették tudomásul a fővárosi polgárok a „könyvkirály” új jelenségét.⁶³ A felhalmozódott készleteiket (sokszor a tönkrement könyvkereskedőtől felvásárolt raktárakat) az antikváriusok már-már nevetségesen alacsony, 3–5–10 krajcáros árakon kínálták a járókelőknek. Rekeszekbe osztották a könyveket és „ötkrajcárónként emelkedő rangsorban” árulták a belváros legforgalmasabb körútjain.⁶⁴ Ezek a könyvbazárok nem működtek folyamatosan, ezért megnyitásukat intenzíven hirdették a napilapokban.⁶⁵

Az antikváriumok üzleti rugalmasságát a korabeli intézmények is örömmel kihasználták: tudjuk például, hogy egyes iskolák a náluk nem használható könyveket egyszerűen becserélték egy antikváriusnál más kiadványokra – ami nyilván mindkét félnek haszonnal járt.⁶⁶

Az eladhatatlan árut rendszeresen eladták (többnyire súlyra) egy-egy sajtke-reskedőnek csomagolóanyagul.⁶⁷ Ebben a rugalmasságban nagyon sokat segített az 1875. évi Kereskedelmi törvény, amely a kisebb kereskedőket, köztük a zsibárosokat felmentette egy sor üzleti kötelezettség alól.⁶⁸ A zsibárosok közé számí-

⁵⁸ TÁBORI 1909, 2, 122–134.

⁵⁹ *Küzdelem a pornográfia ellen* 1911, 6, 2.

⁶⁰ *A megbüntetett trafikos* 1895, 22, 6. (Grossmann Jakab, Miskolcon.)

⁶¹ *Tolvaj sztenográfia* 1897, 294, 9. (Hasonló panasszal fordult a törvényszékhez többek között Pulszky Ágost, Zsögöd Benő és König Gyula is.)

⁶² *Hogy kell könyvet eladni?* 1906, 39, 11.

⁶³ Első említését itt találtam: KRÓNIKÁS 1898, 13, 71.

⁶⁴ *Ismét az antiquarius* 1905, 3, 18; *Egykor és most* 1905, 7, 43; ZUBOLY [BÁNYAI ELEMÉR] 1906, 350, 5; k. b. [KÖHALMI BÉLA] 1913, 2, 6.

⁶⁵ Pl. *Budapesti Hírlap*, 24(1904), 306, 18; 24(1904), 307, 24; 24(1904), 313, 18; 24(1904), 314, 22; 24(1904), 320, 21; *Magyarország*, 11(1904), 280, 18; 11(1904), 282, 16; 11(1904), 284, 16; 11(1904), 285, 23; *Független Magyarország*, 3(1904), 987, 20; 3(1904), 994, 18; 3(1904), 997, 28; 3(1904), 1000, 20; 4(1905), 1007, 20; *Pesti Napló*, 56(1905), 11, 22; 56(1905), 21, 22.

⁶⁶ *Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1905–1906. tanévben* 1906, 79. (Pfeifer Manó antikvárius 31, az iskolában nem használható könyvet becserélt 8 másik könyvért.)

⁶⁷ GALLUS 1892, 39, 2.

⁶⁸ 1875. évi XXXVII. törvénycikk (Kereskedelmi törvény) 5. § „Jelen törvénynek a kereskedelmi cégekre, a könyvekre és a cégvezetésre vonatkozó intézkedései a kufárookra és házalókra egyáltalán nem; a zsibárosokra, korcsmárosokra, közönséges fuvarosokra, hajósokra s más iparosokra pedig csak annyiban nyernek alkalmazást, a mennyiben üzletük a kisipar körét meghaladja.”

tották az antikváriusokat is, akiknek így nem kellett kereskedelmi könyveket vezetni, leltárt készíteni vagy az üzleti iratokat megőrizni.⁶⁹ Ennek köszönhetően a húsvéti nagy elszámolást is elkerülhették, amely a hagyományos könyvkereskedelmet egy-két hónapra gyakorlatilag megbénította.

A könyvkereskedőkkel ellentétben az antikváriusok óriási reklámtevékenységet folytattak: sok cég évente 20–30 000 példányban küldte szét könyvjegyzékeit, amelyekben használt és új kiadványaikat hirdették.⁷⁰ Emellett folyamatosan és kiemelt helyen reklámoztak a heti- és napilapokban.⁷¹ Egyetlen példa: a Központi Antiquarium 1891 november végétől december közepéig olyan átfogó reklámhadjáratot folytatott minden elérhető fővárosi és vidéki lapban, amely minden bizonynyal maximalizálta a karácsonyi eladásait.⁷² A tanár- és diáktársadalmat közvetlen levelekben bombázták ajánlataikkal,⁷³ illetve levelezőlapra nyomtatott megrendelőlapjaikkal.⁷⁴ A vidéki antikváriusok sem voltak kevésbé dinamikusak: hirdeteikben többek között azt ígérték, hogy náluk két-három órával korábban kaphatóak a fővárosi napilapok, mint ahogy a levélhordók kézbesítenék azokat.⁷⁵ De tudunk egészen szélsőséges esetekről is. A korabeli bulvársajtó híre szerint Schimkó Gyula fővárosi antikvárius 1910-ben utasította Jánosi Aladárt, hogy utazzon Szegedre, adja fel magát a rendőrségen és hallgattassa ki magát. Mindezt azért, mert a Jánosi által írt memoárok végére (állítólag a szerző tudta nélkül) azt a kiegészítést fűzte, hogy Jánosi megölt egy idős nőt. A kortársak számára döbbenetes módon ebből a „szemérmetlen üzleti spekulációból” csinált reklámot „a teljesen értéktelen ponyvafüzetnek”.⁷⁶

Egy idő után a modern antikváriumok önálló könyvkiadási tevékenységbe is kezdtek, s immár saját kiadványaikkal is kereskedtek. Wiesner Jakab korábban idézett cikke szerint mielőtt (1900. január 1-étől) Petőfi Sándor költeményeinek

⁶⁹ NAGY 1904, I, 74–75, 78.

⁷⁰ RÓNA 1902, 5, 22; *Muster-Katalog* 1903, 629, 10. (Szilágyi Béla katalógusairól.)

⁷¹ Csúpan néhány kiragadott példa: *Kecskemét*, 30(1897), 29, 3. (Ugyanabban a lapszámban egymás mellett hirdet Metzger Béla, Fekete Mihály és Steiner Mihály); *Pesti Hírlap*, 19(1897), 326, 23 (Központi Antiquarium); *Pécsi Napló*, 10(1901), 279, 15 (Krausz és Társa); *Pesti Hírlap*, 16(1894), 160, 19 (Rozsnyai Károly); *Bolond Istók*, 25(1902), 21, 11 (Urania antikvárium); *Független Magyarország*, 3(1904), 941, 22 (Nemzeti Antiquarium); *Pesti Napló*, 63(1912), 206, 49. (Kun Dániel)

⁷² A cég által kinyomtatott terjedelmes könyvlistát az alábbi lapokhoz csatolták (időrendben): *Vasárnapi Újság*, 38(1891), 48, 794. (nov. 29.); *Budapesti Hírlap*, 11(1891), 327, 7. (nov. 28.); *Pesti Napló*, 42(1891), 330, 2. (dec. 1.); *Pester Lloyd*, 38(1891), 319, melléklet (dec. 12.); *Bereg*, 18(1891), 50, 3. (dec. 13.); *Zalamegye*, 10(1891), 50, melléklet (dec. 13.); *Hód-Mező-Vásárhely*, 21(1891), 50, 5 (dec. 13.); *Békés*, 10(1891), 50, 1 (dec. 13.); *Nemzet*, 10(1891), 3341, 3 (dec. 17.); *Nyírvidek*, 12(1891), 51, melléklet (dec. 20.); *Székegy Nemzet*, 9(1891), 195, (dec. 17.); *Pécsi Figyelő*, 19(1891), 100, 3 (dec. 16.).

⁷³ SIMPLEX 1902, 27, 122. (Pfeifer Manó, illetve Kostyál Jenő körleveleiről.)

⁷⁴ CERBERUS 1902, 23, 102. (Vass József körleveleiről.)

⁷⁵ *Eger*, 30(1891), 34, 282. (Engländer Adolf)

⁷⁶ *Jánosi a toloncházban* 1910, 120, 15.

felszabadult a kiadási joga,⁷⁷ vagyis mindössze öt év alatt, az antikváriumok révén „sokkal több példány fogyott el, mint Petőfi eltűnésétől, vagyis 1849-től 1899-ig”. Hasonlóképpen, mióta „az ódondászat maga is nagyon sokat termel”, „az ifjúsági iratok kelendősége megtízszereződött”.⁷⁸ Ez a kiadási tevékenység természetesen messze állt a konszolidált, jogtisztá könyvkiadástól.

Jellemző gyakorlat volt, hogy a népszerű külföldi szerzők⁷⁹ regényeit sokszor szakképzetlen fordítóval (sokszor kispénzű egyetemistákkal) lefordították, s terjedelmét csökkentve (akár az eredeti felére), a jogosult kiadáshoz képest töredékeken dobták piacra.⁸⁰ Néha még a borítótábla utánzásával is igyekeztek félrevezetni vevőiket. (Jellemző példa volt a Franklin Társulat, illetve Eisler Gizella kiadásában megjelenő Jules Verne-regények nagyon hasonló borítói.) A közönség pedig, egy kortárs megfogalmazása szerint „előnyt nyújt az olcsó árnak s nem igen kutatja a (...) felületes fordítású regények különbségeit – ott vesz és azt vesz, amit olcsóbban vagy legalább látszólag olcsóbban vehet”.⁸¹

Érzékeny pontot érintett a kelendő kiadványok jogosulatlan közzététele is (például a Nádor Kálmán által kiadott operetteket Müller József).⁸² Az imént említett jogosulatlan Verne-regényeket sem csak az Eisler-cég árulta, de a Sachs és Pollák antikvárium is kiadta saját verzióit, ezért a Franklin-Társulat pert is indított ellenük.⁸³ Az egyetemi tanárok által írt terjedelmes tankönyvek sem fogytak, mihelyt valamelyik élelmes ódondász kiadta rövidített, kérdés-felelet formába foglalt változatukat (olykor még az adott oktató tipikus kérdéseit is belefoglalva a gyakorlatias kis füzetbe).⁸⁴ Pulszky Ágost egyik munkájából Müller Adolf, Zsögöd Benő tankönyvéből Politzer Zsigmond készítettett rövidített kompendiumot. Az ellenük indított perek eredményeként Müllert kártérítésre és 100 forint büntetésre, Politzert 1400 forint kártérítésre és a példányok megsemmisítésére ítélte a bíróság.⁸⁵

A leghíresebb ilyen jellegű eset szintén a Politzer Zsigmond és Fia céghez köthető. 1904 nyarán a Budapesti Tudományegyetem rektora, Demkó György elrendelte, hogy a felsőoktatási intézmény épületeiben semmilyen reklámtevékenység nem üzhető. A jogi kar szomszédságában, a Kecskeméti utcában székelő cég évek óta kinyomtatta a kar tanrendjét, tanulmányi, fegyelmi és tandíjszabályzatát és azt jegyzetekkel ellátva ingyen adta a hallgatóknak. Tettük reklám célú volt, hiszen a diákok később tankönyveiket is nagy valószínűséggel náluk szerezték be. A tiltásra válaszul Politzer nagy táblákat nyomtatott és szendvicsemberek-

⁷⁷ Kiss 1979, 1, 58.

⁷⁸ Wiesner 1905, 26, 155–156.

⁷⁹ Például Jules Verne, Émile Zola, Alphonse Daudet, Eugénie Marlitt, Paul de Kock stb.

⁸⁰ *Könyvirodalmunk hanyatlása* 1897, 6, 2; *Megcsonkított művek* 1901, 286, 5; *Faublas – Zolától* 1901, 148, 6;.

⁸¹ F–f, *A szortiment védelme IV.* 1904b, 8, 46–47.

⁸² *Övé a dal!* 1888, 352, 10.

⁸³ *Irodalmi per* 1900b, 188, 7.

⁸⁴ Kállay 1909, 14–15, 25.

⁸⁵ *Irodalmi pör* 1891, 347, 3–4; *Irodalmi per* 1900a, 3, 15.

kel hordoztatta körbe hirdetéseit az egyetem körül. Az egyetemi tanács a rendőrséghez akart fordulni ez ügyben, de nem tehettek semmit, mivel az antikvárius cég már korábban engedélyt kért és kapott a hatóságtól az utcai reklámozásra. A számtalan felháborodott hangú és bombasztikus című cikk⁸⁶ között egy kimondottan gyalázkodó hangvételű is volt. Ez megpendítette azt a gondolatot, hogy az egész ügy kirobbantása a Szent István-Társulat nemrég megnyitott boltjával függhetett össze – de ezt azonnal tagadta is, és csúnyán gyalázta „a zsidó ócskászt”, aki „minden kigondolható visszaéléssel vastagra hízott, de most lerántották róla a leplet és a bíróság fog vele diskurálni.”⁸⁷ Az ügyet Politzer Zsigmond higgadt hangvételű szeptemberi nyilatkozata zárta le.⁸⁸

Előfordult olyan eset is, hogy az Athenaeum eladhatatlannak ítélte Jósika Miklós *Iffabb Békesi Ferenc kalandjai* című művét, és a megmaradt 800 példány fűzetlen íveit makulatúraként értékesítette mázsánként tíz forintért. A vevők (Pollnauer Mór papírhulladék-kereskedő és Hausner Mór borkereskedő) továbbadták az íveket M. J. ódondásznak (valószínűleg ismét Müller Józsefről van szó). Ő gátlások nélkül beköttette azokat és – immár új borítóval – potom pénzért árulta boltjában. Az ügyet három fokon is tárgyalta a bíróság és végül az alperest kártérítés fizetésére ítélték.⁸⁹

Vass Józsefnek sem voltak skrupulusai: Tábori Róbert folytatásokban közölte regényét az azt közreadó *Magyar Szalonból* „kiszakította (...) és külön címlappal, mint önálló regényt kiadta és forgalomba hozta”. Természetesen ennek az ügynek is per volt a vége.⁹⁰

Alkalmazkodókészségüknek és óriási kínálatuknak köszönhetően hihetetlen gyorsasággal növekedett a használtkönyv-kereskedések száma. Erre nézve konkrét adatot nagyon nehéz meghatározni, hiszen ezek a cégek rendkívül gyorsan keletkeztek, változtattak helyiséget vagy akár nevet, illetve szűntek meg. Az 1880-as évektől kiadott budapesti telefonkönyvekben sem volt feltétlenül érdekük regisztráltatni magukat, hiszen enélkül is megéltek a piacon.⁹¹ Ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy még a hivatalosan regisztrált fővárosi antikváriumok száma is többször meghaladta a negyvenet 1880–1914 között.⁹² Rajtuk kívül egészen biztosan számtalan regisztrálatlan kis bolt működhetett Budapesten.

⁸⁶ *Üzérkedés az egyetemen* = *Corvina*, 27(1904), 26, 147; 147; *Kufárok az egyetem templomában* 1904, 253, 5; *Üzérkedés az egyetemen* = *Magyar Nemzet*, 1904/219, 5; *Üzérkedés az egyetemen* = *Magyarország*, 11(1904), 219, 8; *Üzérkedés az egyetemen* = *Alkotmány*, 9(1904b), 219, 6.

⁸⁷ *Üzérkedés az egyetemen* = *Alkotmány*, 9(1904a), 218, 6.

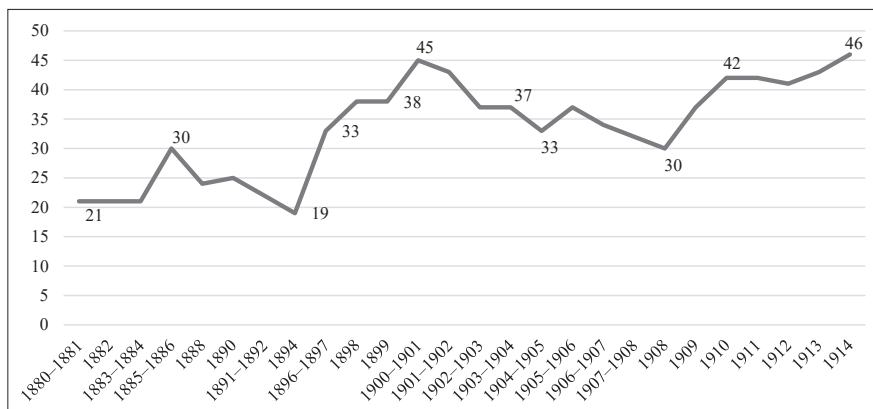
⁸⁸ *Nyilatkozat* 1904, 218, 12.

⁸⁹ *A makulatúra mint irodalmi per tárgya* 1888, 15, 2–5.

⁹⁰ *A jogtalanul kiadott regény* 1899, 39, 12.

⁹¹ Például a magát „a főváros legnagyobb antikváriuma”-ként reklámozó özv. Mandel Mórné (ezelőtt Lafite Emil) cég (Andrássy út 33.) nincs regisztrálva az adott év telefonkönyvében az antikváriusok között. Ld. *Budapesti Hírlap*, 22(1902), 135, 21.

⁹² A grafikonban összesített adatokat az alábbi adattárakból gyűjtöttem ki: *Budapesti cím- és lakjegyzék*, Bp., Franklin-Társulat, 1881, 393; 1882, 275; 1883–1884, 279; 1885–1886, 306; 1888,

3. ábra. Regisztrált antikváriumok száma Budapesten 1880–1914 között⁹³

Ezeknek a számát maguk a kortársak sem tudták megbecsülni. Eleinte még – többnyire olvasói érdeklődésre – megpróbálkoztak a lajstromozásukkal. 1893 februárjában még 19 céget számolt össze a *Magyar Hírlap* újságírója,⁹⁴ ugyanazon év júniusában már 21-et ismert.⁹⁵ Később már meg se próbálkoztak ilyen listák összeállításával, csak becsléseket adtak meg.⁹⁶

1909-ben már így írt a Magyar Könyvkereskedők Egyletének titkára: „a nagy körúton, a (...) Rákóczi úton, ahol a főváros legnagyobb színházai, (...) a két legnagyobb pályaudvar (...), óriási idegenforgalom van, nincs számba vehető könyvkereskedés (...). Ezzel szemben (...) sűrűn követik egymást az ódondászok kiskutái csupa leszállított árú könyvekkel.”⁹⁷ Egy másik forrás szerint a Nagykörúton

166; 1890, 383; 1891–1892, 387; 1894, 316, 398; 1896–1897, 348, 461; 1898, 485, 597; 1899, 489; 1900–1901, 525; 1901–1902, 551; 1902–1903, 567; 1903–1904, 593; 1904–1905, 633; 1905–1906, 669; 1906–1907, 681; 1907–1908, 711; 1908, 871; 1909, 914; 1910, 915; 1911, 951; 1912, 1013; 1913, 1046; 1914, 1064.

⁹³ Saját szerkesztés a *Budapesti czim- és lakjegyzék* 1881–1914 közötti évfolyamainak adatai alapján.

⁹⁴ *Magyar Hírlap*, 1893/43, 12. – Bendtner A. (Arany János utca 18.), Bródy Mór (Dob utca 10.), Cserő Gyula (Király utca 73.), Dardovits Ede (Teréz körút 2.), Káldor Ferenc (Váci körút 27.), Kohn testvérek (Váci körút 42.), Kovács József (Fő út 22.), Központi antikvárium (Múzeum körút 13.), Laufer Tivadar (Hajó utca 16.), Löwy Mór (Aranykéz utca 6.), Mai Henrik (Üllői út 23.), Mandl Mór (Koronaherceg utca 8.), Müller Adolf (Kecskeméti utca 8.), Pfeiffer Manó (Kálvin tér 5.), Politzer Zsigmond (Kecskeméti utca 4.), Polnauer Ignác (Nagykorona utca 21.), Ruzitska Ármin (Múzeum körút 3.), Ruzitska Samu (Felsőerdő sor 33.), Ungar Adolf (Dob utca 10.).

⁹⁵ *Magyar Hírlap*, 3(1893), 172, 11. Ugyanazt a listát közli, Sterk Nándor és Stárk Lipót (cím nélküli) hozzáadásával.

⁹⁶ SZINNYEI 1888, 50, melléklet (becslése: 24 antikvárius); CATHERIN 1895, 21, 332. (becslése: 40); KALAPÁCS 1903, 8, 40. (becslése: 30); RUZITSKA 1905, 4, 24 (becslése: 42).

⁹⁷ [WIESNER] 1909b, 19, 128.

ötven antikvárium működött már 1897-ben.⁹⁸ De nem csupán itt, hanem „a legfényesebb Andrassy-úton éppen úgy, mint akár a legsötétebb Szerecsen-utcában, majd minden tizedik háznál”,⁹⁹ „minden nagyobb utcában tucatonként vannak az antiquárius üzletek”.¹⁰⁰ A pontos számot már senki se ismerte,¹⁰¹ annyit tudtak csak, hogy „folyton szaporodnak”.¹⁰² A legfrappánsabb megfogalmazást egy élclap adta egy érdeklődő levélre: „Mi meg fogjuk önnek üzenni, hogy hány antikvárius van Budapesten, ha ön megírja nekünk, hogy hány sült gesztenye fogy el egy tél folyamán Kolozsváron.”¹⁰³

Maguk a könyvkereskedők azonban sokkal tájékozottabbak lehettek a megélhetésüket fenyegető antikváriumok számáról, mint a sajtó munkatársai. A Magyar Könyvkereskedők Egylete 1912 nyarán tartott választmányi ülésén Hoffmann Béla (a nagymúltú Eggenberger-féle könyvkereskedés tulajdonosa) így fakadt ki: „Szabályzatunkat ami Budapestet illeti 30 cég részére alkottuk (...). Szemben állunk azonban 200–300 antiquárius céggel, akik ugyanoly feltételek mellett tudják beszerezni szükségletüket, mint mi szortimenterek, kikre nézve azonban az eladást illetőleg semminemű korlátozás nem áll fenn és nevetve aratják le azon üzleteket, melyeket mi a szabályzat betartása miatt kezeinkből kiereszthetünk. Mondani sem kell, hogy mily üzleti öngyilkosság ez.”¹⁰⁴ (Ebben az évben mindössze 41 antikvárius volt regisztrálva a telefonkönyvben!)

De hogyan is néztek ki ezek a boltok? A századfordulós szemtanú „szűk, poros, dohos helyiséget”¹⁰⁵ írt le, amelyekben a földön, a polcokon, a pulton „toronymagasságba halmozva”¹⁰⁶ álltak a könyvek. A legnevesebb írók némelyike nyíltan fel is vállalta, milyen szívesen „guggol és piszmog az antikváriusok állványai közt”¹⁰⁷ és mekkora örömmel kutakodik „kis mellékutcák rejtett odvaiban”.¹⁰⁸ A helyiségek többségét „komor, sötétes kis fülke”-ként írták le a kortársak,¹⁰⁹ amelyekben „dohos, fullasztó volt a levegő a sok régi, ócska könyvtől” és „félhomály volt, úgy, hogy alig lehetett látni”.¹¹⁰

Többen is leírták, hogy a különböző füzetek és könyvek „potom áron, kettőtől ötven krajcárig osztályozott rekeszekben”¹¹¹ voltak elhelyezve. „Ember ember

⁹⁸ *Művészet és erkölcs* 1900, 76, 1.

⁹⁹ NEMÉNYI 1897, 597, 5.

¹⁰⁰ *Színházépítési láz* 1896, 43, 11.

¹⁰¹ KISZLINGSTEIN 1900, 11, 58.

¹⁰² PORZÓ [ÁGAI ADOLF] 1890, 14, 222.

¹⁰³ *Kakas Márton*, 6(1899), 42, 14.

¹⁰⁴ *Corvina*, 35(1912), 21, 141.

¹⁰⁵ *Familienbuch* 1899, 282, 7. (Szó szerinti utánközlése: *Ének a mi antiquariusainkról* = *Corvina*, 22(1899), 30, 160.)

¹⁰⁶ VÁRADI 1900, 17, 88.

¹⁰⁷ SZOMAHÁZY 1919, 6, 2.

¹⁰⁸ SZOMORY 1917, 16, 263.

¹⁰⁹ *Látogatás a francia irodalom jeleseinél* 1912, 84, 130.

¹¹⁰ RÖMER 1907, 271, 2.

¹¹¹ ZUBOLY [BÁNYAI ELEMÉR] 1909, 175, 34.

hátán turkál a garmada számra felrakott könyvcsomóban” – még este nyolc óra után is, amikor pedig a szabályzatot betartani kénytelen könyvkereskedők már rég bezárták boltjaikat.¹¹² Ilyenkor, „az Auer-égők zöld fényében”¹¹³ az antikváriusok kirakatai még inkább vonzották a járókelőket – és ingerelték természetesen a konszolidált könyvkereskedőket. Az egyesületben folyamatosak voltak a panaszok a kötelező 7 órai záróra miatt, és lassanként egyre többen szegték meg azt. 1912-ben már maga az MKE elnöke, Benkő Gyula állapította meg, hogy „imitt-amott alkalmazkodni kell a körülményekhez. Például nem lehet szigorúan ragaszkodni a záróra betartásához a Múzeum-körúton, ahol sok az antiquarius.”¹¹⁴

Az ódondászok kirakatai is egészen más képet mutattak, mint a közönség által addig megszokott szolid, rendezett utcai vitrinek. Sokszor az egész kapualjat elfoglalták, többször kiváltva a házban lakók panaszát. Utóbbiak érvelése szerint ha a házban tűz ütne ki, a kapualjban felhalmozott könyvek szintén lángba borulnának, és senki sem tudna kimenekülni a házból. Ilyen indoklással költöztették ki például Ruzitska Ármin egyik fióküzletét a Kerepesi úton, de Vas József Erzsébet körúti antikváriuma ellen is készült ilyen beadvány.¹¹⁵

Az értékesebb árukészlettel rendelkező boltokat vasajtó védte. Ez sem gátolta azonban az ügyes tolvajokat: 1891-ben Polnauer Ignác Váci körúti boltjának külső ajtaját álkulccsal nyitották ki, majd a belső ajtó üvegtábláját lekváros papírral nyomták be. Ám a rablónak nem a könyvanyagra fájt a foguk: a vegyes árukészletből inkább látszóveket, hangszereket és ezüstneműket vittek el.¹¹⁶

A kirakatok „ujjni vastag”¹¹⁷ üvegtáblái mögött a lehető leglátványosabb elrendezésben sorakoztak a kortársak által felháborodva emlegetett „rikító színű”¹¹⁸, „hivalkodó”,¹¹⁹ „szivárványszínű”¹²⁰ címlapok.¹²¹ De a „hangosan kiabáló színes rajzok”¹²² mellett még „öles falragaszok”¹²³, illetve „piros és kék cédulák”¹²⁴ is hirdették a bolt kínálatát. A kirakatok alján heverő könyvek fölé jellegzetes módon cérnákról lógatták be a legfrissebb, legkapósabb kiadványokat.¹²⁵

Az is előfordult, hogy a botrányos könyvekről szóló bombasztikus újsághíreket kivágták és a kirakat üvegére ragasztották. Ilyen volt például Mihail Petrovics

¹¹² -i. -l., *Lámpagyújtás után (Fővárosi séták)*, 1883, 113, 10.

¹¹³ RICHLY Rezső, *A kékfedelű könyv* 1910, 71, 8.

¹¹⁴ *Corvina*, 35(1912), 13, 90.

¹¹⁵ *A Párisi Áruház katasztrófája* 1903, 254, 9.

¹¹⁶ *Betörés* 1891, 261, 7.

¹¹⁷ *Izgalmas tüntetés a fővárosban* 1917, 162, 2.

¹¹⁸ TÁBORI 1909, 2, 125.

¹¹⁹ SZANA 1891, 4, 1.

¹²⁰ *Tally-hó! Tally-hó! vagy, hogy lesz boldog a magyar* 1902, 265, 7.

¹²¹ Ilyen élénk színű borítókkal jelentek meg többek között a rendkívül népszerű Karl May-regények, illetve a Nick Carter-, Rinaldo Rinaldini- vagy Sherlock Holmes-történetek.

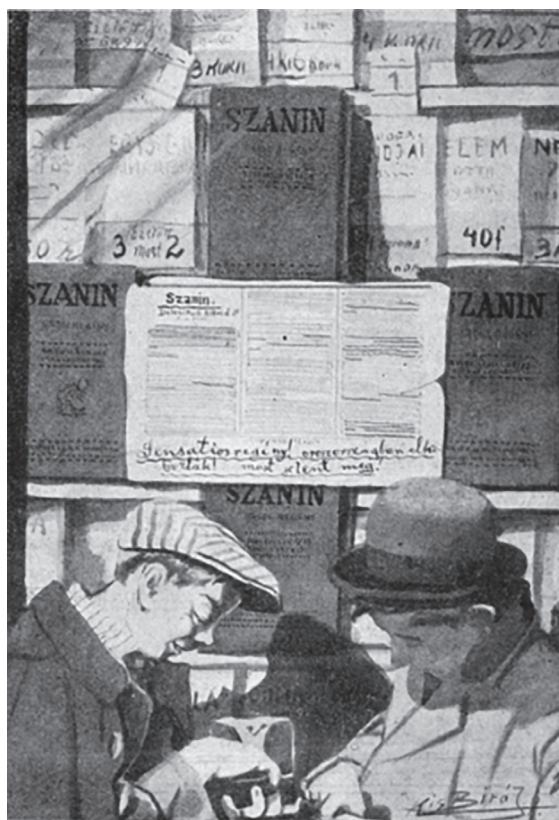
¹²² *Küzdelem a pornográfia ellen* 1911, 6, 2.

¹²³ IRONICUS, *Vakáció után* 1888, 242, 1.

¹²⁴ *Az őszi szezon* 1899, 247, 7.

¹²⁵ *Múlt és jövő* 1898, 14, 6; TRAVELLER 1898, 37, 434; LY-, *Ellenmérget!* 1905, 48, 9.

Arcübasev *Szanin* című regényének esete, amelyet pornográf és szadista részei miatt a budapesti ügyészség elkobozott. A kínálkozó lehetőségre azonnal lecsapott Schimkó Gyula Teréz körúti antikvárius, és gyorsan piacra dobott egy kivonatos kiadást. Természetesen megindult az eljárás és ennek a kiadásnak az elkobzását is elrendelték, de addigra a kirakatokban is reklámozott kiadvány már jelentős hasznot hajthatott a mozgékony vállalkozónak.¹²⁶

4. ábra. A Szanint reklámozó újságkivágat egy budapesti antikvárium kirakatában (1909)¹²⁷

¹²⁶ Árulják a Szanint! 1909, 89, 4; Új Szanin kiadás 1909, 11, 81.

¹²⁷ Szanin-ügy 1909, 11, 14.

A mozgékonyt egyébként olykor szó szerint is vehetjük, hiszen egy szegedi lap 1872-ben már három „mozgó antiquárius”-t említett, akik a legújabb Jókai-regényeket árulták a lövölde előtt.¹²⁸ De az eladási módszereik is kötetlenek voltak: egy kortárs visszaemlékezése szerint a diákkorában látogatott „apró piszkos bolt”-ban az összeszedett könyveket „Schlézinger apó rácsapta a mázsálóra s megmérte, hogy hány font. Mi pedig ugyanannyi 40 krajcárt fizettünk érte.”¹²⁹

A vevők figyelmét a kirakati példányok élénk színű átkötőszalagjaival is igyekeztek felkelteni. Ezek részben vagy egészben elfedték a borítót, és leggyakrabban a „Pikáns!” felirat szerepelt rajtuk.¹³⁰ S ezzel el is érkeztünk a századforduló modern antikváriumai ellen felhozott leggyakoribb vádhoz: hogy pornográf könyveket árulnak. Ezek természetesen az antikváriumok legkapósabb árucikkei voltak. Még az igényesebb, színvonalasabb antikváriumok tulajdonosai is úgy látták, hogy „manapság (...) csak a pikáns irodalmi művek azok, melyeket a közönség kapva-kap; minden egyéb komoly irányú munka a könyves szekrényekben marad”.¹³¹

Az egyik vezető álcázó műfaj az úgynevezett népszerű orvosi irodalom volt, amely felvilágosította az olvasót a nászéjszaka és a házaseset titkairól, vagy arról, hogyan lehet „gyermektelenül szeretni”.¹³² Más kiadványok a nemi betegségeket tárgyalták olyan gazdagon és részletesen illusztrálva,¹³³ hogy a kirakatok csak úgy „gőzölögtek a pornográf könyvek buja címlapjaitól”.¹³⁴ Erotikus ábrákkal láttak el amúgy ártalmatlan regényeket is. Számtalan olyan „irodalmi” művet árultak, amelyek sokatmondó címükkel jelezték, hogy a vásárló izgalmas olvasmányt vihet haza. Ilyenek voltak többek között a *Modern Dekameron*, *Pezsgő vér*, *Casanova versei*, *Ámor tréfái*, de egész füzet sorozatok is léteztek pl. *Venus-könyvtár* vagy *A hálószobából* cím alatt. Ezek a füzetek nagyon olcsók voltak: általában nem kerültek többre 20–30 krajcárnál, így a kamasz fiúk is viszonylag könnyen megengedhették maguknak őket.¹³⁵ A „csitri lányok” pedig „néha pirulás nélkül is – »azt a Nagy Irmát«-t vásárolják meg”.¹³⁶ A korabeli sajtóban gyakoriak az olyan megfogalmazások, amelyek az antikváriusok kirakatait sertésliteratúraként, posványként¹³⁷ vagy irodalmi kloákaként¹³⁸ emlegetik, a vitrinekben „hentergő” termékeiket pedig szellemi kotyvaléknak, burjának, mérges bacilusoknak nevezik.¹³⁹

¹²⁸ *Szegedi Híradó*, 14(1872), 75, 3.

¹²⁹ *Nyitra* 1893, 255, 20.

¹³⁰ *Pikáns!* 1897, 36, 579; *Antiquariusok* 1898, 22, 109; SZINI 1918, 34, 8.

¹³¹ *Irodalmi dolgok* 1899, 31, 3. (A nyilatkozó itt Rozsnyai Károly.)

¹³² VÁRADI 1900, 17, 88.

¹³³ HAHN 1904, 17, 267.

¹³⁴ ANDOR 1918, 37, 842.

¹³⁵ SZANA 1891, 4, 1–2.

¹³⁶ TÁBORI 1909, 2, 122. Az emlegetett kötet: NAGY Irma, *Bűnös szerelmek, Egy úrileány val-lomásai*, Bp., Magyar, 1908.

¹³⁷ SEBESTYÉN 1905, 59, 1.

¹³⁸ GYALUI 1896, 249, 5.

¹³⁹ SÖPRŐ 1906, 19, 292.

A nagy keresletet kihasználva, az antikváriusok olykor szándékosan félre is vezették vevőiket. Egy egyszerű szakácskönyvet például *Buch des Genusses* (Az élvezet könyve) címmel, pikáns címlapképpel árultak, s annak természetesen óriási keletje volt. A vevők, mikor rájöttek a megtévesztésre, szegényükben már nem mentek vissza panaszt tenni.¹⁴⁰

A magyar társadalom nem tudott mit kezdeni ezzel a jelenséggel. Az oly nehezen elért teljes sajtószabadság miatt nem lehetett betiltani a műfajt – csupán a kirakatba helyezésüket lehetett korlátozni. A kortárs szerint „mindenki úgy tesz, mintha nem látna semmit és a gaz üzlet virágzik. Néha-néha a főkapitányságot valami szent buzgalom szállja meg és (...) ezek az ocsmány dolgok eltűnnek a kirakatokból. (...) De ez a javulás mindig csak néhány hétig tart.”¹⁴¹ Olykor lefoglaltak egy-egy „ládára valót az erkölcsrontó, ocsmány nyomtatványokból”,¹⁴² de az intézkedés többnyire csupán a rendőr szóbeli intésére korlátozódott.¹⁴³

Olykor-olykor előfordult persze, hogy az ügyészség eljárást indított szemérem elleni sajtóvétség címén, de az ilyen ügyek nem hozták meg a várt eredményt. 1905-ben például Lederer Miklós joghallgatót és Cserna Rezső festőművészt fogták perbe – előbbi azért, mert lefordította franciából Sidonie-Gabrielle Colette *Claudine házassága* című pikáns regényét; utóbbit pedig a könyvhöz rajzolt igencsak egyértelmű címlaprajza miatt. A zárt ajtók mögött lefolyt tárgyalás után a bíróság mindkettőjüket felmentette. A könyvet Sachs Frigyes antikvárius dobta piacra, de ellene még eljárás sem indult.¹⁴⁴

Müller Adolfnál lefoglaltak „féltucat szemérmet sértő fotográfiát”, de az antikvárius azzal védekezett, hogy a képeket egy elbocsátott segédje, Szintai Gábor csempészte a boltjába, hogy így álljon bosszút rajta. A bíróság elhitte érvelését és felmentette Müllert.¹⁴⁵ A Sachs és Pollák cégnél a *Budapesti víg asszonyok* című frivol munkából találtak több példányt, de a két cégtárs megúsza 100–100 forint pénzbüntetéssel.¹⁴⁶

Igencsak kellemetlen ügy volt, amikor 1897-ben a lipcsei, darmstadt, bécsi és karlsruhei ügyészség átiratot küldött a magyar hatóságokhoz – sőt, a budapesti német főkonzul közvetlenül a magyar belügyminiszterhez fordult. Mindannyian azt kérték, hogy vessenek véget egy bizonyos Antal S. tevékenységének, aki nagy mennyiségben exportál szeméremsértő könyveket és fényképeket Magyarországról. A nyomozás során kiderült, hogy az ügyletek mögött Gerő Imre budapesti antikvárius rejtőzött, akinél több ládányi pornografikus anyagra bukkantak. A szintén zárt ajtós eljárás végén – kivételes ítéletként – Gerőt hatheti fogházzal sújtot-

¹⁴⁰ TRAVELLER 1898, 37, 434.

¹⁴¹ ALFA 1901, 267, 1.

¹⁴² SZANA 1897, 29, 1.

¹⁴³ *A bolond könyvek bolondjai* 1911, 24, 1468.

¹⁴⁴ *Claudine házassága* 1905, 1177, 12.

¹⁴⁵ *Pornográfia* 1897, 254, 18; *Disznóságok* 1897, 253, 13.

¹⁴⁶ *A «Budapesti víg asszonyok»* 1898, 293, 11.

ták, a nyomtatványokat készítő Márkus Samu nyomdász harminc forint bírságot kellett fizessen.¹⁴⁷

Egyetlen esetről tudunk, amikor 1897 nyarán a magyar parlamentben egy idősebb néppárti képviselő (Mócsy Antal) interpellációt intézett a belügyminiszterhez ez ügyben.¹⁴⁸ Felháborodva ecsetelte a körúti boltok kirakatában látható könyvek tartalmát és képi anyagát, a fiatalságot féltve tőlük. Válaszul másnap a belügyminiszter körrendeletet adott ki a rendőrségnek, amelyben nagyobb szigorrt írt elő,¹⁴⁹ de ennek sem volt hosszú távú hatása. Ugyanazon év szeptemberében Mócsy bizonyítékként be is vitt egy pikáns füzetet a parlamentbe,¹⁵⁰ amivel az újságok beszámolóí szerint csak azt érte el, hogy a többi, addig békésen szundikáló képviselő mind felébredt és köréje sereglett, hogy megnézhesse. Beszéde végén a nagy érdeklődést keltő füzetet átadta Perczel Dezső belügyminiszternek,¹⁵¹ aki októberben válaszolt az interpellációra. Szerinte a bírságolásoknak köszönhetően „e tekintetben jelentékeny javulás és haladás van”. Mócsy nem fogadta el a semmitmondó választ és más okot feltételezett: szerinte azért nem lép fel a miniszter hatékonyabban az antikváriusok ellen, mert „az ilyen kihágási esetekben rendszerint izraeliták vannak érdekelve” akik támogatják a liberális kormányt.¹⁵² A témát a Ház gyorsan lezárta, ám a kínos eset után több képviselő meztelen nőt ábrázoló képeslapokat küldözgetett szegény öregúrnak.¹⁵³

De komolyra fordítva a szót: az 1878-ban elfogadott Büntető törvénykönyv¹⁵⁴ három havi fogsággal és 100 forintig terjedő büntetéssel sújtotta azt, aki a közszemérmert sértő iratokat állít ki, terjeszt vagy elárúsít – ám ez „jobbára írott malaszt” maradt és senki sem tartotta be.¹⁵⁵

¹⁴⁷ *Erkölcstelen nyomtatványok* 1897, 51, 9.

¹⁴⁸ *Pikáns képek* 1897, 153, 4.

¹⁴⁹ *A szemérmetlen kirakatok* 1897, 155, 9.

¹⁵⁰ *Pesti Hirlap*, 9(1898, 248, 4.; *Az erkölcstelen könyvek (Jelenet a tisztelt Házból)* 1898, 37, 585–586.

¹⁵¹ *Pikáns füzet a t. Házban* 1898, 248, 9.

¹⁵² *Pikáns képek és könyvek* 1898, 278, 4.

¹⁵³ *A t. Házból* 1898, 297, 3; *Mócsy Antal meghalt* 1900, 149, 6.

¹⁵⁴ 1878. évi V. törvény 248. §. „Aki fajtalanságot tartalmazó iratot, nyomtatványt vagy képes ábrázolatot nyilvános helyen kiállít, árul vagy terjeszt: a szemérem elleni vétséget követi el, és három hónapig terjedhető fogházzal, és száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Az irat, nyomtatvány vagy képes ábrázolat szerzője, készítője, nyomtatója, ha ennek többszörözése, terjesztése vagy nyilvános helyen kiállítása az ő tudtával történik: hat hónapig terjedhető fogházzal, és ötszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”

¹⁵⁵ DOLESCHALL 1909, 3, 197.

5. ábra. Ruzitska Ármín¹⁵⁶

A 19. század végi és 20. század eleji modern antikváriusokról elég nehéz adatokat találni, arcképet pedig szinte lehetetlenség. Az egyetlen modern antikvárius, akinek ismerjük az arcát, az Ruzitska Ármín, aki megírta élettörténetét és ehhez a portréját is mellékelte.

Ám annál több általános leírás maradt fenn az általuk képviselt típusról. A kortárs források klisészerű leírása szerint az antikvárius egy csoszogó, öreg, szemüveges ember,¹⁵⁷ aki „mustráló ajkbiggyesztéssel és fitymáló pillantással kezeli a használt könyvek eladóit”.¹⁵⁸ Könyörtelenül, kemény hangon diktálja az árakat, és „gonosz, zsugori ajkával” csókolgatja kincseit homályos kis boltja mélyén.¹⁵⁹ A rájuk használt jelzők többnyire igencsak kemények: pincérből, háziszolgából, „piaci kufárokból, házalókból lett s minden irodalmi műveltséget nélkülöző könyv-handlér”,¹⁶⁰ „nyilvános házakkal egyenrangú hivatást teljesítő, közveszélyes

¹⁵⁶ RUZITSKA 1887, 1.

¹⁵⁷ RÖMER 1907, 271, 2.

¹⁵⁸ *Zarándoklás az antikváriushoz* 1900, 168, 6.

¹⁵⁹ MARCO 1907, 25, 428.

¹⁶⁰ SZANA 1897, 29, 1.

egyének”,¹⁶¹ „szellemi méregkeverők”,¹⁶² „tudatlan schacherek”,¹⁶³ „lelkiismeretlen spekulánsok”,¹⁶⁴ „kapzsi kalmárok”,¹⁶⁵ „analfabéta könyvhiénák.”¹⁶⁶ Leggyakrabban a képzetlenségüket hánytorgatják fel: „egy sarki hordár, egy Teleki-téri zsidó, vagy egy kikopott ripacs-színész vedlik át ódondásszá”,¹⁶⁷ akinek minden tudása a „kétszerkettő: négy”.¹⁶⁸ Sűrűn állítják róluk, hogy megbízhatatlanok: „szemes, bár nem teljesen correct concurrens”,¹⁶⁹ de az sem ritka, hogy lopással is nyíltan meggyanúsítják őket.¹⁷⁰ A hozzájuk fűzött képzettársítások közül gyakori a fekély,¹⁷¹ a rothadás¹⁷² és a gomba,¹⁷³ amely „gazdagon burjánzik”¹⁷⁴ a fővárosban, és ahol „megvetette a lábait, ott bajosan nő a fű többe”.¹⁷⁵

A legerősebb vád azonban az, hogy „kivétel nélkül zsidók”.¹⁷⁶ A magyar könyvkereskedelemben amúgy is érzékelhető antiszemitizmus az antikváriusok ellen hatványozottan érezhető volt a 19. század végén és a századfordulón. Előfordul, hogy Bercsényi Mórt ironikusan „derék magyar ember”-nek, „olyan szittyá fajtát”-nak titulálta egy kortárs,¹⁷⁷ de a *Religio* című lap 1902-ben már statisztikát közölt arról, hogy a 48 budapesti antikvárium tulajdonosai közül 32 zsidó.¹⁷⁸ Egy másik katolikus lap szerint ennek tulajdonítható az „aljas és hitvány irányzat”,¹⁷⁹ ami szerintük a használt könyv-piacon érzékelhető volt. Ha a korabeli antikváriusok neveit végig nézzük, láthatjuk, hogy többségük valóban zsidó volt, de – ismét kortárs idézetet használva: csupán túlélni próbáló „nyomorúsággal küzdő”¹⁸⁰ „szegény patkányok”.¹⁸¹

Ebből az üzletágból ugyanis nagyon kevesek gazdagodtak meg. A többség éppen csak eltartotta belőle a családját – erről egy igen szép novellát közölt a *Pesti Napló* 1891-ben. A történet szerint a Duna-parton „egy ódon zugban árulga-

¹⁶¹ *Az antikváriusok* 1900, 199, 6.

¹⁶² *Könyvesboltok* 1910, 183, 11.

¹⁶³ *Horovitz...* 1886, 36, 152.

¹⁶⁴ *AEGROTUS* 1905, 2, 9.

¹⁶⁵ *Corvina*, 36(1913), 256, 10.

¹⁶⁶ *ELEK* 1912, 20, 620; *Horovitz...* 1886, 36, 152.

¹⁶⁷ *GERGOLOVITS* 1904, 32, 185.

¹⁶⁸ *Antiquariusok* 1898, 22, 109.

¹⁶⁹ *FRANCISCUS* 1894, 30, 123.

¹⁷⁰ *RÉCSAY* 1896, 1–4, 85.

¹⁷¹ *ALIQUIS* [TETTEY NÁNDOR] 1886, 2, 7.

¹⁷² *Szemle = Népszava*, 33(1905), 31, 2.

¹⁷³ *JÄGER* 1904, 10, 59.

¹⁷⁴ á-r.: *Egy kis lamentáció* 1893, 292, 2393.

¹⁷⁵ *TARCALI* 1904, 11, 66.

¹⁷⁶ *TARCAZAY* 1917, 13–14, 596; *A tékozló fiú* 1889, 358, 2.

¹⁷⁷ *Az én naplóm* 1903, 1, 15.

¹⁷⁸ *Religio*, 1902, 34, 281.

¹⁷⁹ *A szenny-kufárok ellen* 1903, 3, 17.

¹⁸⁰ *GYÖRGY* 1883, 141, melléklet.

¹⁸¹ *KRÚDY* 1917, 128, 7.

tó” „fekete ruhás és valószínűleg fekete vérű” „pápaszemes emberke”, Pohl bácsi egyetlen életcélja az, hogy keresményéből kiházasíthassa egyetlen (nem túl szép) lányát.¹⁸² Ugyanezt a típust örököltette meg egy másik irodalmi forrás, Róna Béla verse is:

„Kapu aljába csöndes-egyedül
Öreg ember kínálja könyveit.”¹⁸³

Szemere György regényhőse volt Pollitzer Mór, az antikvárius¹⁸⁴ és több Krúdy-novellában felbukkan Ruzitska Ármin, a „girbe-gurba, toprongyos, elhanyagolt külsejű” „pergamenszínű emberke”, aki Bécsig vitte áruját a vevő után, de a városban omnibuszra ült és a vasút harmadik osztályán utazott haza.¹⁸⁵ A századforduló több híres-hírhedt antikváriusát vonultatta fel *A Hét* humoros novellája 1901-ben.¹⁸⁶

Természetesen sikeres életpályákra is van néhány példánk: Kun Dánielről például azt jegyezték fel halálakor, hogy „amikor boltját megnyitotta, a két hóna alatt elfért az egész könyvkészlete, most pedig, hogy meghalt, mintegy félmillió könyv maradt utána”.¹⁸⁷ Egy hasonlóan sikeres pálya csúcsát mutatja az egyetlen hiteles ábrázolás egy magyar antikváriumról: ez Ruzitska Ármin boltja a Múzeum körút 3. szám alatt.

Az antikváriumok értékéről és forgalmáról szintén kevés adat áll rendelkezésünkre. A korabeli napilapokban megjelent hirdetések szövegei mindenesetre igen értékes adatokat tartalmaznak. 1899-ben egy „Budapest legforgalmasabb főútján” elhelyezkedő antikvárium 6000 forintnyi könyvkészlettel és „értékes berendezéssel együtt” 8000 forintért volt eladó.¹⁸⁸ Egy évvel később „a főváros jobb hírnevű üzleteinek egyike” évi 4000 forintos tiszta jövedelemmel 3000 forintért került piacra.¹⁸⁹ 1903 nyarán egy „a főváros legforgalmasabb helyén”, 18–20 000 korona évi forgalommal működő céget az áruval együtt 8500 koronáért (4250 forintért) hirdettek.¹⁹⁰ Az ügylet elég sürgős lehetett, mert egy hónappal később már 5500 koronára (2750 forint) engedték le az árat.¹⁹¹ 1905-ből ismerünk egy 10 000 koronáért (5000 forintért) hirdetett „szép forgalmú és régi jó hírnévnek örvendő” fővárosi antikváriumot.¹⁹²

¹⁸² GASPARONE 1891, 296, 1.

¹⁸³ RÓNA 1906, 5, 72.

¹⁸⁴ SZEMERE 1901.

¹⁸⁵ KRÚDY 1931, 19, 18; 1931, 31, 44.

¹⁸⁶ VESSZŐ 1901, 8, 125–126.

¹⁸⁷ *Kecskeméti Ujság*, 7(1914), 226. 3. További adatok Kun Dánielről és cégéről: *Pesti Napló* 1912, 206, 13; *Pesti Napló* 1912, 102, 50; *Halálozás* 1914, 27, 152.

¹⁸⁸ *Budapesti Hirlap*, 19(1899), 115, 20.

¹⁸⁹ *Budapesti Hirlap*, 20(1900), 57, 16.

¹⁹⁰ *Antiquarium* 1903, 28, 24. Időközben pénzváltás volt: egy forint két koronát ért.

¹⁹¹ *Antiquarium és könyvkereskedés* 1903, 40, 31.

¹⁹² *Kedvező alkalom üzletmegvételre* 1905, 18, 112.

6. ábra. Ruzitska Ármin antikváriuma 1887-ben¹⁹³

Természetesen a vidéki városokban ennél alacsonyabb árakkal találkozunk: 1908-ban Radics Sándor Kolozsváron 6000 forintért kínálta eladásra a fióküzletét.¹⁹⁴ Ugyanott 1909-ben „egy jól bevezetett, piac terén lévő sarok üzlet” 8000 koronás raktárkészlettel és havi átlagos 1000 koronás forgalommal mindössze 2000 koronáért volt átvehető.¹⁹⁵ Egy másik, meg nem nevezett vidéki nagyváros főterén „konkurencia nélkül” működő antikváriumot 1910-ben 4000 koronáért árultak. A hirdetésben megadott további adatok talán még értékesebbek a kutató számára: „a szeptemberi hónapban a könyvvásár tisztán 5000 koronát jövedelmez. Újságárúsítás havi 100 koronát hoz. A benne lévő trafik is nagy forgalmat ér el. Háromszobás lakással összesen 350 forint házbért fizet.”¹⁹⁶

Hasonlóképpen érdekes lehet egy antikváriumi alkalmazott havi fizetése. Erre is csak szórványos adataink vannak, többnyire álláshirdetésekből (amelyek azonban a legkritikább esetben adnak meg konkrét összeget). Kolozsváron 1907 júniusában 80 koronás kezdő fizetéssel keresett segédet Radics Sándor,¹⁹⁷ de – való-

¹⁹³ RUZITSKA 1887, hátsó borító.

¹⁹⁴ *Corvina*, 31(1908), 21, 127.

¹⁹⁵ *Önállósítás csekély 2000 koronával* 1909, 8, 60.

¹⁹⁶ *Papírkereskedés* 1910, 23, 23.

¹⁹⁷ *Corvina*, 30(1907), 17, 94.

színüleg érdeklődés hiányában – októberben fölemelte ajánlatát 100 koronára.¹⁹⁸ Budapesten széles volt a szórás: ismerünk 60 koronás állásajánlatot,¹⁹⁹ de 140 koronás fizetési igényt is.²⁰⁰ Az üzletvezetők nyilvánvalóan ennél magasabb bérezésre számíthattak: 1908-ban például Kolozsváron 160–200 koronáért,²⁰¹ míg Budapesten 250–300 koronáért alkalmaztak boltvezetőt.²⁰² Összességében megállapítható, hogy ezek a bérek nem tértek el lényegesen a hagyományos könyvesbolti alkalmazottak fizetésétől a korban.

A fizetési hierarchia legalján a kisegítő személyzet állt; ők jellemzően nem havi, hanem heti bért kaptak. 1904-ből ismerjük a Nemzeti antiquarium hirdetését, amelyben heti 20 koronát kínáltak egy tanulónak,²⁰³ és ugyanaz a cég 1916-ban 15 koronát fizetett hetente egy kifutófiúnak.²⁰⁴ Sőt, az első világháború okozta munkaerőhiány miatt a Ruzitska antikvárium már kifutó leányt is keresett.²⁰⁵

A konszolidált könyvkereskedelemben ismeretlen jelenség, hogy óvadékkal alkalmazzanak valakit. Márpedig 1907-ben a Nemzeti antiquarium „egy gyönyörű katonai festmény terjesztésére” keresett „intelligens urakat” 100–150 korona heti keresetet ígérve nekik. A feltétel: 25 korona óvadék letétele az alkalmazáskor.²⁰⁶ Hasonlóképpen a Pátria antikvárium 1916-ban pénztárosnőt keresett 500 korona óvadék mellett.²⁰⁷ Úgy tűnik, hogy a pénzügyi nyilvántartások alóli mentesség elég nagy csábítóerő lehetett az alkalmazottak számára...

Az alkalmazottakon kívül még számos kispénzű ember kötődött anyagilag a modern antikváriumokhoz. A korábban említett figyelemfelhívó átkötőszalagokat például kézzel írták meg, és egy-egy ilyen megbízás megszerzése bizony a túlélést is jelenthette. Lovik Károly egyik remek írása éppen egy ilyen kétségbeesett keresgélést mutat be:

„Felkutattuk az egész várost, irodákat, hivatalokat, szerkesztőségeket. Sehol semmi. (...) Végre egy becsületes antikvárius átadott tízezer címszalagot, hogy azt írassuk meg.

Diadallal vittük haza az ívet. (...) Gáspár Hannibal triumfusára valló módon lobogtatta meg a fehér szalagokat.

– Itt a munka, kiáltotta, itt a kenyér! Ezer szalagért jár három forint!”²⁰⁸

Vékonypénzű egyetemisták dolgoztak fordítóként is, a korábban szintén említett felületes, csonkított antikváriusi kiadásokon. „Huszonnyolc-huszonkilenc

¹⁹⁸ *Corvina*, 31(1908), 28, 168.

¹⁹⁹ *Budapesti Hírlap*, 22(1902), 90, 18. (A hirdető: Bródy F. antikváriuma, Váci körút 28.)

²⁰⁰ *Corvina*, 34(1911), 34, 222.

²⁰¹ *Corvina*, 31(1908), 21, 127.

²⁰² *Corvina*, 31(1908), 2, 12.

²⁰³ *Friss Ujság*, 9(1904), 300, 5.

²⁰⁴ *Friss Ujság*, 21(1916), 177, 5.

²⁰⁵ *Pesti Hírlap*, 37(1915), 351, 26.

²⁰⁶ *Pesti Hírlap*, 29(1907), 176, 27.

²⁰⁷ *Pesti Hírlap*, 38(1916), 111, 22.

²⁰⁸ LOVIK 1897, 310, 2.

éves, halvány, csiptetős ember, olyan kávéházi figura, amelyet ezeknek a villanyfényes éjjeli menedékhelyeknek mindegyikében találni egy-kettőt. (...) Egzisztenciája a legbizonytalanabb alapokon nyugszik: (...) regényeket fordít az antikváriusoknak.”²⁰⁹ Egy másik emlékezés kissé pozitívabb hangulatú: „jómagam egy Üllői úti antikváriusnak rémregényeket írogattam s így a jövedelem mennyisége ellen nem is volt panasz.”²¹⁰

Már az eddigiekből is láthattuk: a modern antikváriátus történetét azért nehéz kutatni, mert rendkívül kevésbé reprezentált a forrásanyagban. A könyvkereskedők, irodalmárok és újságírók túlnyomórészt negatív hangnemű szövegtömegével ellentétben ők igen ritkán (mindössze egy-két cikkben) szólaltak meg.²¹¹ Annál többen írtak a könyvkereskedők, akik a század végére már a pusztta létüket látták veszélyeztetve a gyorsan terjeszkedő konkurencia által. A kortárs lapokban megjelenő megoldási javaslatok – az idő múlásával és az elkeseredés növekedésével – a kezdeti naivitástól eltávolodva egyre agresszívabbá váltak.

Az enyhébb ötletek egyike az volt, hogy a vevők bojkottáljanak minden antikváriust, hiszen „a poloskát csak így lehet irtani”.²¹² Egy felháborodott polgár azt követelte Kolozsvár polgármesterétől, hogy tiltsa el Schwartz Lipót helyi antikváriust attól, hogy kirakatába erkölcsstelen nyomtatványokat helyezzen.²¹³ Ugyanezt kérte Budapesten a városi tanácstól Kurfürst Miksa.²¹⁴ Egy középiskolai tanár a rendőrséggel ellenőriztette volna, hogy az antikváriusok bizonyos koron aluli személyektől ne vehessenek könyvet.²¹⁵ Valaki szintén a rendőröktől várta volna, hogy razziázzanak rendszeresen és kobozzanak el minden erkölcsstelen kiadványt.²¹⁶ Egy buzgó polgár rendelettel szabályoztatta volna, hogy a megjelenés után „meny-nyi idő múlva lehet egy könyvet ódondászatban árulni”.²¹⁷ Egy másik azt szerette volna, hogy utasítsák ki az antikváriumokat „oda, ahol a többi zsibárusok vannak, messze ki a város szélső részeire”.²¹⁸ Könyvkereskedői körökből érkezett az a felvetés, hogy adjanak ki a kiadók olyan gyenge minőségű tankönyveket, amik nem bírnak ki egy második használatot. Így egy év után „mint elnyűtt rongyot, sutba kell azokat hajítani”, és nem tudnak majd kereskedni velük az ódondászok.²¹⁹ A fertőző betegségek témájához kapcsolódva az Országos Közegészségügyi Egyesület azt az igencsak furcsa javaslatot tette, hogy az antikváriusok „csakis az iskolaév elején vásárolhassanak és csakis az iskolaév végén adhassanak el iskolai

²⁰⁹ BÁTASZÉKY 1903, 642, 1.

²¹⁰ FALK 1901, 266, 2.

²¹¹ RUZITSKA 1905, 4, 24–25.

²¹² tt: *Családapák és családanyák!* 1913, 541.

²¹³ *Egy veszélyes kirakat* 1900, 78, 5.

²¹⁴ *Az erkölcsstelen képek* 1897, 152, 8.

²¹⁵ *Erkölcsei veszedelem* 1895, 215.

²¹⁶ *Familienbuch* 1899, 282, 7; *Ének a mi antiquariusainkról* 1899, 30, 160. [az előző utánkölésé]; SCHRAMM 1906, 7, 12; *A betű mérge* 1908, 47, 6.

²¹⁷ ETREPATAKY 1892, 51, 605.

²¹⁸ L–I: *Zsibárusok a könyvpiacón* 1899, 39, 458.

²¹⁹ FRANCISCUS, *Könyvvásár után* 1894, 30, 123.

könyveket. A vásárlás és eladás között eltelő tíz hónap elegendő volna arra, hogy a könyvekből mindennemű bacillus önmagától kipusztuljon.”²²⁰

Az egyre radikálisabb elképzelések között szerepelt az is, hogy ítéljék fegyházbüntetésre az erkölcsrontó könyvárusokat,²²¹ vagy hogy égessék el a kirakatok bűnös könyveit.²²² Thury Zoltán író már egészen durva megoldást javasolt: a gyermekeiket féltő szülők hozzanak létre egy ligát, akik „a disznólkodó kirakatokat beverik. Ötven ember egy hónap alatt képes rendbe hozni ilyenformán az utca képét.”²²³ Tóth Béla tehetetlen dühében már azt vizionálta, hogy fel kéne robbantani az összes „undok barlangot” melinittel (ekrazittal).²²⁴

Ezzel szemben igen kevés az elfogulatlan vagy pozitív vélemény az antikváriusokról. Schimkó Gyuláról például feljegyezték, hogy „furcsa ember. Délelőtt katona, délután könyvkereskedő, és ha az ember felfedez nála valami érdekeset, azt nem hajlandó eladni. Szereti a ritkaságait.”²²⁵ Ugyanezt írta Krúdy Gyula is Ruzitska Árminról: „a vén ember (...) szerelmes a portékáiba, hosszú lelki tusakodásba kerül, amíg elszánja magát az értékei megmutatására.”²²⁶ De néhány őszinte könyvkereskedő a szakmai képességeiket is dicsérte: „Ezek az emberek dolgoznak”, áruját mindegyik „minden tőle telhető módon el akarja adni, s el is adja”. Tevékenységük „bámulatatos kereskedői éles látásra vall, de kitartó szorgalmat is mutat” és módszereikből tanulniuk kellene a könyvkereskedőknek.²²⁷ Egy másik „céhbeli”, aki fiatal korában, tanoncként beleláthatott a használt könyvkereskedők munkájába, igazi tisztelettel nyilatkozott róluk. Szerinte a szortiment legnagyobb hibája, hogy „olyan mélységes megvetéssel viseltetik az antiquar könyvkereskedők ellen”, pedig „az igazi könyvkereskedő, már mint kereskedő, tulajdonképpen az antiquarius!” Szerinte a szortimentereknek „azt a bizonyos kalmárszerepet kell vinni az üzletbe” és a haszonból százalékot kellene adni a segédeknek, hogy motiváltak legyenek az eladásokban.²²⁸ Egy másik könyvkereskedő szerint „hirdessünk, reklámozzunk mi is”, mert az antikváriusok ezt (is) jól csinálják.²²⁹

Többnyire kedves vonalakkal rajzolják meg az antikvárius jellegzetes alakját a korabeli vicclapok.²³⁰ Jóízűen mosolyognak a buzgón ajánlgatott unikumból tíz

²²⁰ Budapest és az epidémiák, Beszélgetés dr. Gerlóczy Zsigmonddal 1910, 206, 6.

²²¹ Esti levél, Pénzszerzés 1904, 292, 12.

²²² NEMÉNYI 1897, 597, 5; Az antikváriusok 1900, 199, 6; k. b. [KÖHALMI BÉLA] 1913, 2. 6.

²²³ Esti levél, A kirakat 1904, 316, 12; GERGOLOVITS 1904, 32, 185.

²²⁴ TÓTH 1899, 29, 3.

²²⁵ Egressy a színészkutatásról 1917, 35, 15.

²²⁶ KRÚDY 1931, 31, 44.

²²⁷ F–f: A szortiment védelme I. Visszhang Barta Lajos cikkére 1904a, 2, 8.

²²⁸ SCHRAM Gusztáv, Megjegyzések a könyv eladásáról és a könyvkereskedőkről 1909, 34, 245–246.

²²⁹ R. T., Tanulságok 1911, 36, 234.

²³⁰ Fületlen gombok 1883, 40. 8; Értékemelkedés 1892, 300, 19; A Czenczi néni kosarából 1893, 13, 6; CZÁNGI RELDA [ADLER Ignác] 1894a, 11, 39; Önfeláldozó antikvárius 1899, 31, 8; Bolond Istók, 24(1901), 35, 10; LUCIÁN, Felfedező eskü, Jelenet a csödbíróság előtt 1904, 147, 14; Szemel-

példányt eladó ódondáson²³¹ és „megsúgják” azt is, hogy a Magyarországra látogató Dreyfus kapitány „Franciaországot 7 firt 50 krért eladta. A vevő Ruzitska Ármin, múzeumkörüti antikvárius”.²³² Sőt, remek humorú beszámolót közöltek arról is, hogy „Ruzicska Manó, a népszerű múzeum-körüti antiquárius (...) jól fölszerelt földszinti és pince-raktáraiban igen nagy mennyiségű, a legveszedelmesebb fajtájú izgatókönyvekre és röpiratokra találtak”. Ezért bilincsbe verve hurcolták az „agg szabadgondolkozó könyvmolyt” a vésztörvényszék elé, ahol a vádlott azzal próbált védekezni, hogy a nyomtatványokat a múzeumi könyvtár kiselejtezett duplikátumaiból szerezte be. „Minthogy Ruzicska ijedtében elfelejtett magyarul s csak ékes anyanyelvén, lengyelül makogott”, a tolmácsról pedig kiderült, hogy nem tud lengyelül, az öreg könyvest elítélték és „Ruzicska Manó szörnyű kivégeztetése megtörtént”.²³³

Am az antikváriusok a szoros értelmében is áldozatokká válhattak. 1904-ből ismerünk egy esetet, amikor egy Müller Károly nevű kereskedősegéd bement egy antikváriumba, és alkudozni kezdett egy könyvre. Mikor nem jutott dűlőre a bolt alkalmazottjával, ennek engedélyével bevitte a könyvet a hátsó szobába, hogy majd a főnökkel megalkuszik. Nemsokára a könyv nélkül jött ki, mondván, hogy nem sikerült megegyezni. Miután távozott, a főnök megjelent a könyvvel, és odaadta alkalmazottjának, mint frissen vásárolt árut. Ezután természetesen mindketten Müller után vetették magukat és az utcán üldözték. Az elkapott csalót három napi fogházra ítélte a bíróság.²³⁴

Igen kevés könyvkereskedő volt hajlandó belátni, hogy nem a modern antikváriátus a hibás abban, hogy a hagyományos könyvkereskedelem végzetesen lemaradt a piaci versenyben. Néhány (főként vidéki) könyvkereskedés gyorsan reagált az új helyzetre és kibővítette tevékenységi körét a használt könyv-kereskedelemmel is, így keresve kibúvót a szabályzat kötöttségei alól.²³⁵ Erről szóló tájékoztatásokat olvashatunk például 1884-ben Kolozsváron²³⁶ és 1892-ben Pécsen,²³⁷ de 1897-ben Kecskeméten egyszerre három könyvkereskedő jelentette be, hogy üzletében ezentúl antikvár részleg is működik.²³⁸ Cegléden a harminc éve működő ódondász Márton Géza és a használt könyv-üzletbe frissen belevá-

vények egy antiquarius könyvjegyzékéből 1906, 8, 12; *A pornográfia ellen* 1910, 44, 6; de, *A harmadik alapvizsga* 1911, 253, 14; *Csodálatos* 1918, 25, 7.

²³¹ CZÁNGI RELDA [ADLER Ignác] 1894b, 23, 87.

²³² *Kaszinótag* 1898, 48, 14.

²³³ *A Ferrer-eset nálunk* 1909, 43, 8.

²³⁴ *Az antikváriusnál* 1904, 288, 16.

²³⁵ ALIQUIS [TETTEY NÁNDOR] 1886, 2, 7; SENNOWITZ Adolf, *Milleniumi előkészületek* 1895, 32, 132; *Szerkesztői posta = Corvina*, 20(1897), 17, 93.

²³⁶ *Magyar Polgár [Kolozsvár]*, 18(1884), 196, 5. (Demjén László)

²³⁷ *Antiquarium Pécs* 1892, 78, 4. (Valentin Károly)

²³⁸ *Kecskemét*, 28[25](1897), 29, 3. (Gallia-féle könyvkereskedés Metzger Béla, Fekete Mihály, Steiner Mihály)

gó Sárík Gyula könyvkereskedő össze is vesztek azon, hogy ki írhatja fel cégére az „első magyar antiquarius” jelzöt.²³⁹

A szortimenterek többsége azonban bénultan, egy kortárs megfogalmazása szerint „birkatürelemmel” nézte a gyors változásokat.²⁴⁰ Felvetődött egy olyan elképzelés is, hogy egy különálló vidéki szortiment-kereskedői szövetség védelmet nyújtana úgy a kiadók, mint a modern antikváriusok ellen, de ez – szétszórtságuk és gyenge anyagi helyzetük miatt – megvalósíthatatlannak bizonyult.²⁴¹ Olvashatunk néha olyan megnyilvánulásokat is, amelyek szerint felül kellene vizsgálni az egyesületi szabályzatot – és ebből leggyakrabban a bizományi rendszert tartották elavultnak. Egy névtelen szakmabeli úgy fogalmazott, hogy a megoldás a „szabad könyvpiac”, vagyis a „francia viszonyok, ahol minden szortimenter (...) készpénzen vásárol, természetesen nagyobb százalék mellett, és így nincs kötve keze az eladásban és nem tartozik felelőséggel senkinek.”²⁴² Egy másik hasonlóképpen: „szakítsunk a régi, német alapon álló rendszerrel s a bizományi számlát lehetőleg kerüljük.”²⁴³

A szabályzat azonban érvényben maradt, de a századforduló táján már minden szakmabeli számára nyilvánvaló volt, hogy a bolti ár egy „merő ámtás”,²⁴⁴ „kaucsukká változott”,²⁴⁵ „illusoriussá vált”.²⁴⁶ A rabatt-egyezményt mindenki ott játszotta ki, ahol csak tudta. Szó szerint mindenki üzletelt az antikváriumokkal: a Magyar Tudományos Akadémia például „kocsiszám” adott túl kiadványain és főlölesleges másodpéldányain a Kohn testvéreken keresztül.²⁴⁷ A különböző egyesületek, kaszinók és önképzőkörök beszerzési javaslatot kértek több hagyományos könyvkereskedéstől és antikváriumtól – és az óriási árkülönbség hatására természetesen ők is az utóbbiaktól rendelték meg szükségletüket.²⁴⁸ Ugyanezt tették az iskolák,²⁴⁹ sőt, még a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa által összeállított beszerzési tanácsadó is azt javasolta a közművelődési egyesületeknek és a népkönyvtáraknak, hogy antikváriustól vásároljanak. Az iránymutatás szerint „legjobb valamely fővárosi cégnél megrendelni, mivel ezekkel árak s választék tekintetében a vidéki antikváriusok jobbra nem versenyezhetnek. Ily fővárosi

²³⁹ Panasz 1902, 296, 3.

²⁴⁰ TARCALI Dezső, *Magyar szortiment könyvkereskedők szövetsége* 1904, 11, 65.

²⁴¹ *Vidéki könyvkereskedők szövetsége* 1903, 23, 6; JÄGER 1904, 10, 59–61; *Magyar Kereskedők Lapja* 24(1904), 22, 6.

²⁴² ...i ...f, *Rabatt minimum és rabatt maximum!* 1892, 21, 89.

²⁴³ H. V. 1907, 7, 36.

²⁴⁴ BALOGH 1894, 37, 309.

²⁴⁵ BARTA 1904, 1, 3.

²⁴⁶ JÄGER 1904, 10, 60.

²⁴⁷ *Ismertető antiquar-jegyzék* 1888, 358, 4; *Tévedés* 1888, 52, 375.

²⁴⁸ ROB 1905, 10, 61.

²⁴⁹ *A Szerb-Nagy-Szent-Miklósi Magy. Kir. Állami „Berta” Polgári Fiúiskola értesítője az 1900–1901. tanévről*, 1901, 45.; *Értesítő a budapesti Református Főgymnásiumról az 1897–98. tanévben*, 1898, 103.

cégek: Kun S., Rozsnyai Károly, Szilágyi, Kunos és társa, Vas József stb.”²⁵⁰ Hiába tiltakozott egy-egy kisvárosi könyvesbolt tulajdonosa (mint Vészi Dezső Makón), hogy a helyi közkönyvtár beszerzéseinél háttérbe szorult Kun Dániel budapesti antikvárius sokkal jobb ajánlata miatt – sem a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, se Makó város tanácsa nem tudott segíteni rajta.²⁵¹

Ruzitska Ármin antikváriumából vásárolt maga Tisza Kálmán volt miniszterelnök is 1890-ben²⁵² és József főherceg is 1892-ben,²⁵³ mint azt a korabeli sajtó megírta. Sőt, olyan trükkök is előfordultak, hogy a megszorult vevő által antikváriumban eladott lexikont egy részletfizetési ügynök vásárolta meg, majd saját szakállára újból eladta részletekre az eredeti áron.²⁵⁴ Arra is volt példa, hogy a könyvkereskedők a kiadóktól bizományba kapott példányokat eladva, olcsón visszavették antikváriumban ugyanazt a könyvet és a húsvéti elszámoláskor visszaküldték a kiadónak, mintha nem sikerült volna eladniuk azt.²⁵⁵ Érkezett panasz konszolidált egyleti tag ellen is, miszerint könyveket adott el egy antikváriusnak, holott ezt a szabályzat határozottan tiltotta. A panasztevő Nádor Kálmán „maga látta, hogy Ruzitska antiquarius egy embere a Grünbaum és Steiner cég üzletéből egy csomó új könyvvel jött ki.”²⁵⁶

Helyzetük megerősödésével párhuzamosan egyre több példát olvashatunk az antikváriusok kollektív fellépésére, közös érdekeik mentén tett összehangolt lépésekre. Ezekről általában informális, kávéházi gyűléseken egyeztettek, és előfordult, hogy közös nyilatkozatot adtak ki – például az iskolai könyvekkel kapcsolatosan.²⁵⁷ 1895 őszén aztán létrehozták saját szervezetüket, a Magyar könyvtárosok és antikváriusok egyesületét. (Néhány hónappal korábban, 1895 márciusában jött létre az osztrák egylet, a Vereinigung der Wiener Antiquariatsbuchhändler is.)²⁵⁸

Az alakuló közgyűlést 1895. szeptember 29-én este tartották a Kerepesi úti Elit kávéházban.²⁵⁹ Az új egyesület deklarált célja: „a könyvkereskedők anyagi és erkölcsi érdekeit megóvni, továbbá egyöntetű üzleti szokásokat és szabályzatokat teremteni”. Elnökké Ruzitska Ármint, alelnökké Rozsnyai Károlyt, titkárrá Cserő Gyulát, ügyésszé Füredi Mór ügyvédet, pénztárossá Glücksthal Somát, ellenőrré pedig Szilágyi Bélát választották.²⁶⁰ Az alapszabályokat a kormány 1896 júliusában megerősítette.²⁶¹

²⁵⁰ GULYÁS 1909, 110–111. Ugyanezt a tanácsot adja az első szakszerű könyvtártani kézikönyv is: FERENCZI 1903, 140.

²⁵¹ *Corvina*, 36(1913), 17, 100.

²⁵² *Tisza Kálmán könyvvásárlása* 1890, 349, 4.

²⁵³ THEWREWK 1892, 7, 101.

²⁵⁴ *Néhány szó válaszul Kalapácsnak* 1903, 10, 51.

²⁵⁵ l. n.: *A H. V. elszámolás* 1912, 2, 12.

²⁵⁶ *Corvina*, 11(1888), 29, 124.

²⁵⁷ *Nyilatkozat* 1888, 241, 7.

²⁵⁸ *Corvina*, 18(1895), 10, 42.

²⁵⁹ *Budapesti Hirlap* 15(1895), 265, 10.

²⁶⁰ *Grafikai Szemle*, 5(1895), 10, 172; *Fővárosi Lapok*, 32(1895), 277, 2516.

²⁶¹ *Pesti Napló*, 47(1896), 182 (esti kiadás), 4.

A könyvkereskedői berkekből érkező rendkívül gúnyos beszámolóval²⁶² ellenében az antikváriusok egyesülete stabilan működött. Három évvel az alapítás után, 1898-ban átvette az elnöki széket Rozsnyai (Rosenbaum) Károly, aki hosszú évekig volt Ruzitska Ármin üzletvezetője, mielőtt 1889-ben önállósította magát.²⁶³ A szervezet alelnöke ekkortól May Jakab, titkára Szilágyi Béla, pénztárnoka Ungár Adolf, ellenőre Pollák Gyula lett. 1904–1905 táján kisebb átszervezés következett be: pénztárnok Pfeiffer Manó, ellenőr Herczka Árpád lett és megszűnt az ügyészi állás.

1905-ben a *Corvina* arról tudósított, hogy március 5-én az antikváriusok egyesülete gyűlést tartott és új tisztkart választott. A hír szerint Ruzitska Ármin lett volna (ismét) az elnök, alelnök Kun Dániel, titkár Faragó Zsigmond, ellenőr Győző Andor. A választmányba Adorján Sándor, Lantos Adolf, Hertzka Árpád, Kostyál Jenő, Martos Adolf és Vas József került volna be.²⁶⁴ Ez azonban vagy álhír volt, vagy egy kérészéletű hatalmi harc nyoma, mert a hivatalos nyilvántartások szerint Rozsnyai Károly és testülete egészen a szervezet fennállásának végéig (1918) változatlanul szolgált.

A taglétszámról csupán két évben közölt adatot a hivatalos forrás: 1917-ben és 1918-ban 53 tagjuk volt országszerte. Az egyesület székhelye 1895–1903 között a Károly körút 26. alatt (a titkár Szilágyi Bélánál), 1904–1918 között pedig a Múzeum körút 15. szám alatt (az elnök Rozsnyai Károly antikváriumában) volt.²⁶⁵

Szervezett működésükre több jel is utal. 1897-ben például bojkottot hirdettek egyik társuk ellen, aki még saját antikvárius kollégáit is becsapta és megkárosította. (A meghirdetett bolti áron alul tette rendelhetővé egyik kiadványát vidékre, később még olcsóbban „beáztatta” a könyvvel a pesti antikváriusokat, majd végül kitette a példányokat a saját kirakatába – mindenkinél olcsóbban.) Erre hat fővárosi cég (Magyar József, Mai Jakab, Rozsnyai Károly, Ruzitska Ármin, Szilágyi Béla és Sachs Frigyes) írógépen sokszorosított nyilatkozatot küldött szét a kollégák között „Bizalmas értesítés” címmel. Ebben kijelentették, hogy Vass Józseffel és az általa vezetett Minta-antiquáriummal mindennemű üzleti kapcsolatot megszakítanak és azokkal sem kereskednek, akik nem teszik ugyanezt. A bojkottált kereskedő sajtópert indított a kartell tagjai ellen²⁶⁶ és ez a belső konfliktus még évekig fennállt.

²⁶² ARIC [ADLER Ignác] 1896, 25, 280–281.

²⁶³ *Antiquarium megnyitása* 40(1889), 328 (esti kiadás), 2.

²⁶⁴ *Magyar Antiquariusok Egyesülete* 1905, 7, 45.

²⁶⁵ *Budapesti cím- és lakjegyzék* 1896–1897, 249; 1898, 331; 1899, 323; 1900–1901, 341; 1901–1902, 360; 1902–1903, 365; 1903–1904, 378; 1904–1905, 405; 1905–1906, 419; 1906–1907, 417; *Mihók-féle Magyar Compass* 1906, 462; 1907, 642; 1908, 700; 1909, 739; *Pénzügyi Compass* 1908–1909, 542; 1909–1910, 521; 1910–1911, 549; 1912–1913, 734; *Magyar Pénzügyi Compass* 1913–1914, 660; 1914–1915, 598; 1915, 569; *Nagy Magyar Compass* 1916, 976; *Magyar Pénzügyi Compass* 1916–1917, 622; 1917–1918, 645; *Nagy Magyar Compass* 1918, 998.

²⁶⁶ *Antikváriusok sajtópere* 1897, 244, 10; *Bojkottált könyvkereskedő* 1897, 65, 10–11; *Antikváriusok háborúja* 1897, 65, 3; ARIC [ADLER Ignác] 1897, 34, 189; ADLER 1897, 35, 195. (A Magyar Hirlap eltérő névsort közölt, amelyen Pollák Gyula és Kun Dániel szerepelt Sachs Frigyes helyett.)

Vass József ellen még az antikváriumi alkalmazottak is kollektíven léptek fel egy alkalommal (bár nekik sosem volt saját önálló szervezetük, mint a könyvkereskedő-segédeknek). Vass ugyanis több száz példányt felvásárolt Zimándy Ignác: *Kossuth Lajos a történelem ítélőszéke előtt* (Budapest, 1896) című munkájából, és boltjában árulta ezeket. A századvégi Kossuth-kultuszban felnőtt fiatal segédje, Szolga Sándor számára bántó lehetett a könyv gyalázkodó hangneme, s ezért egy példány eladása után így referált főnökének: „Ismét eladtam egy szemetet.” A főnök erre állítólag „éktelen haragba jött, (...) rárohant és agyba-főbe verte” alkalmazottját. A botrányos esetnek azonnal híre ment, és aznap este a fővárosi antikvárius segédek felháborodásukban gyűlést tartottak, ahol tiltakoztak az eljárás ellen.²⁶⁷

Az antikváriumok megerősödött önbizalmát és piaci erejét mutatja egy 1913-ban történt eset, amikor a magyar kiadói szféra egyik legkomolyabb szereplőjével, a Révai Testvérek Rt.-vel kerültek konfliktusba. A vita bizonyos elfekvő kiadói készletek kiárúsítási joga körül alakult ki, melyek könyvbazár típusú értékesítésére egy fővárosi antikvárius céggel szerződtek le. A többi ódondász azonban igencsak rossz néven vette, hogy kimaradtak a nagy üzletből, és szervezkedni kezdtek. Ebből az ügyből kifolyóan – először a magyar könyvkereskedelem történetében – az antikváriumok kimondták a bojkottot a Révai Rt. ellen és a cég összes kiadványait eltávolították kirakataikból.²⁶⁸

Olyan esetről is tudunk 1917-ből, amikor egy kiszivárgott minisztériumi terv kapcsán még aznap éjjel bizalmas tanácskozást tartottak és közös nyilatkozatot írtak alá az általuk alkalmazandó egységes árakról.²⁶⁹

Kialakult tehát egy új kereskedelmi forma, amely tömeges is volt, szervezett is volt, és a hagyományos könyvkereskedelmet immár teljesen háttérbe szorította.

A pathhelyzet megoldására természetesen az lett volna a legegyszerűbb megoldás, ha kinyitják a Magyar Könyvkereskedők Egylete kapuit és felveszik az antikváriusokat is. Így tett a századfordulón már a lipcsei Börsenverein, valamint a bécsi Verein der österreichisch-ungarischen Buchhändler is²⁷⁰ – ám a magyar könyvkereskedők hajthatatlanok voltak. Nádor Kálmán például 1886-ban már harmadszor folyamodott felvételért, de harmadszor is elutasították.²⁷¹ Ugyanígy járt 1908-ban a szatmárnémeti Weisz Zoltán, akit hiába támogatott írásos nyilatkozatban az összes helyi iskola igazgatója, az MKE közgyűlése – hosszú vita után

²⁶⁷ Véres botrány Zimándy könyve miatt 1900, 90, 4–5; Bojkottált antikvárius 1900, 88, 4; A Zimándy könyve 1900, 107, 5–6.

²⁶⁸ Corvina, 36(1913), 35, 229–230.

²⁶⁹ A kultuszminiszter; a tankönyvkiadók, a papírgyárak, a szegény szülők és a hős antikváriusok 1917, 120, 6.

²⁷⁰ [WIESNER Jakab] 1909b, 19, 129.

²⁷¹ Corvina, 9(1886), 4, 15.

– szavazásra bocsátotta a kérdést, és a többség elutasította.²⁷² Szabó Lipót is hiába kérte felvételét.²⁷³ Ismerünk olyan felvételi kérelmet, amely 22 évig feküdt elintézetlenül (Adorján Sándorét),²⁷⁴ de a többséget azonnal visszadobták.

Persze rendkívül sokat üléseztek, több bizottságot jelöltek ki és irányadó tanulmányokat közöltek a kérdésről. Az első konkrét bővítési javaslat 1886-ban készült el,²⁷⁵ ezt Révai Mór olvasta fel az éves közgyűlésen. A nagy külföldi egyesületek példájára hivatkozott, köztük a Börsenvereinra és a Cercle de la librairie-re – ám javaslatát a közgyűlés elfektette: a kérdés tárgyalását a választmányra bízták, amely egy bizottságot küldött ki.²⁷⁶ A bizottság tagjai (Révai Mór, Wodianer Arthur, Zilahy Sámuel, Grill Richárd és Wolfner József) komolyan vették ugyan feladatukat, és Révai Sámuel írásban is közölte – eléggé naiv – elképzeléseiket.²⁷⁷ Javasataikat azonban az 1888-as közgyűlés már nem is vette napirendre, mert ekkor leginkább a lipcsei egylet szabályzatmódosítása foglalta le a tagok figyelmét.²⁷⁸

1895-ben Otto Harrassowitz lipcsei antikváriushoz fordult a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, tájékoztatást kérve arról, vajon hogyan ellenőrzik az antikváriusok vásárlásait odakint – és meglepődéssel olvasták a választ, miszerint sehogyan.²⁷⁹

1896-ban több budapesti antikvárius közösen nyújtott be belépési kérelmet, amivel kellemetlen helyzetbe hozták a könyvkereskedőket. Az elvi kérdés megvitatására természetesen bizottságot jelöltek ki,²⁸⁰ amely hat ízben is ülésezett a nyár folyamán. Megállapítottak bizonyos feltételeket, amelyek mellett befogadnák az antikváriusokat – például, hogy azok újonnan megjelent könyvet egy éven belül ne árúsíthassanak, és biztosítékul nagyobb összegű pénzbeli fedezetet kelljen letétbe helyezniük. Közvetlenül kapcsolatba léptek „az antiquariusok kiválóbjaival” (Rozsnyai Károly, Politzer Zsigmond, Ruzitska Ármin és Szilágyi Béla) és felkérték őket, hogy tudassák a többiekkel a feltételeket. Az ódondászok²⁸¹ – immár

²⁷² *Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének folyó év november hó 22-én tartott közgyűléséről* 1908, 34, 220–222.

²⁷³ *Óvás a közönséghez!* 1908, 288, 6.

²⁷⁴ 1896-ban kérte felvételét, de kérelme még 1918-ban is elintézetlenül feküdt. Ld. *Jegyzőkönyv a Budapesti Könyvkereskedők Egyesülete 1918. március 24-én megtartott alakuló közgyűléséről* 1918, 10, 49.

²⁷⁵ *Corvina*, 9(1886), 21, 81.

²⁷⁶ *Corvina*, 9(1886), 24, 100–101; *A magyar könyvkereskedők egylete* 1886, 231, 1.

²⁷⁷ RÉVAI 1887, 28, 119; 1887, 29, 122–123.

²⁷⁸ *A magyar könyvkereskedők egylete 1887. augusztus 20-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve* 1887, 25, 107.

²⁷⁹ *Corvina*, 18(1895), 9, 35.

²⁸⁰ *Corvina*, 19(1896), 33, 321. A bizottság tagjai: Noséda Tivadar, Ranschburg Viktor, Lévai Mór, Strasser Lipót, Wodianer Arthur és ifj. Wolfner József.

²⁸¹ Részt vettek: May H. & fia, Pfeifer Manó, Kun Dániel, Kostyál Jenő, Sachs & Pollák, Eisler Gizella, Politzer Zsigmond, Rozsnyay Károly, Ruzitska Ármin és Szilágyi Béla.

1897 nyarán – értekezletet tartottak és szintén feltételeket szabtak belépésük garanciájaként.²⁸² Szinte nem is meglepő: semmi sem történt.

Pedig – ezzel a tárgyalással összefüggésben – 1897 októberében Politzer Zsigmond „hadat üzent az összes budapesti szortimentereknek”. Kiadott egy elkese-redett hangú körlevelet, amelyben leírta, hogy már jó ideje próbálkozik belépni a Magyar Könyvkereskedők Egyletbe, de kérelmére még csak nem is válaszoltak. Ezért kijelentette, hogy azonnal visszakéri az összes bizományba szállított könyvét, és a továbbiakban nem szállít csak készpénzért, 10% engedménnyel. Ha csak egy egyszerű antikváriusról lett volna szó, senki se figyelt volna rá oda – de a legnagyobb jogi könyvkiadók egyikéről (is) volt szó...²⁸³ Mégsem sikerült egyezségre jutni – ekkor még.²⁸⁴ A konfliktus feloldását Politzer Zsigmond fiának, Adolfnak a felvétele jelentette 1901 decemberében,²⁸⁵ de ez csupán egy kivételes eset volt.

1905-ben az MKE titkára, Wiesner Jakab ismét megpróbálkozott az égető kérdés felvetésével,²⁸⁶ amelyet 1906-ban is kitartóan napirenden tartott a könyvkereskedők szaklapjában.²⁸⁷ A „mai tarthatatlan állapotok”-ra megoldásul tett felvetéseire több válasz érkezett,²⁸⁸ de konkrét eredmény nélkül. 1910-ben aztán a választmány ismét kijelölt egy bizottságot, amely foglalkozzon a kérdéssel,²⁸⁹ de 1911-ben²⁹⁰ és 1913-ban²⁹¹ még mindig a kérdés megoldatlanságáról írt a könyvkereskedők szaklapja.

Égészen addig, amíg az első világháború ki nem tört és az addigra teljesen szétforgácsolódott magyar könyvszakma kényszerhelyzetbe nem került. 1914-ben még csak öt antikvárius tagja volt a Magyar Könyvkereskedők Egyletének (őket kiadói tevékenységük okán vették fel még korábban).²⁹² Csupán 1917 elején figyelhetők meg az első esetek, amikor antikváriust vesznek fel,²⁹³ majd 1918-ban

²⁸² *Jelentése a Magyar Könyvkereskedők Egylete választmánya által az antiquáriusoknak az Egyletbe belépése kérdésének tanulmányozására kiküldött hattagú bizottságnak* 1906, 12, 60–61.

²⁸³ xy, *Hadüzenet* 1897, 28, 157.

²⁸⁴ X-Y, *Levél a szerkesztőhöz* 1898, 22, 109–110.

²⁸⁵ *Corvina*, 14(1901), 2, 5.

²⁸⁶ W. [WIESNER Jakab] 1905, 3, 16.

²⁸⁷ W. [WIESNER Jakab] 1906, 4, 18–19.

²⁸⁸ FRANKE 1906, 5, 24–25; 1906, 6, 28–30; SCHÖN 1906, 6, 30; STEINHOFFER 1906, 7, 34; [WIESNER Jakab] 1909a, 17, 113–114.

²⁸⁹ *Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének folyó évi november hó 27-én tartott közgyűléséről* 1910, 33, 203–204; *Corvina*, 33(1910), 34, 216. A bizottság tagjai voltak: Bach János, Benkő Gyula, Gárdos Alfréd, Gabos Soma, Heumann Leó, Hegedűs Sándor, Kerpel Izsó, Kovásy János, Kemény Miksa, Láng József, Noseda Tivadar, Ranschburg Gusztáv, Ranschburg Viktor, Révai Ödön, Szilágyi Béla, Schwarcz Károly, Várnay Dezső, Vészi Dezső, Vitéz H., Victor Manó, Wiesner Jakab és Wolfner József.

²⁹⁰ *Corvina*, 34(1911), 34, 215–216.

²⁹¹ *Corvina*, 36(1913), 35, 229.

²⁹² *Révai Nagy Lexikona*, XII, 146. (Könyvkereskedelem)

²⁹³ *Corvina*, 40(1917), 4, 19. (Lantos Adolfot veszik fel)

már egyre több ilyen példa fordult elő.²⁹⁴ A csoportos felvételek csúcsa az 1918 júniusában felvett 22 új tag,²⁹⁵ amelyet további bővítések követtek.²⁹⁶ Időközben azonban szétesett és összeolvadt a magyar könyvszakma. 1918. március 24-én alakult meg a Budapesti Könyvkereskedők Egyesülete (ide léptek be az antikváriusok),²⁹⁷ 1918. július 26-án a Magyar Könyvkiadók Egyesülete,²⁹⁸ majd 1919 decemberében újra egyesült az összes szétforgácsolódott egylet (és itt most nem foglalkozom a zeneműkiadókkal).²⁹⁹

Csak hogy közben olyan új, tömeges könyvterjesztési módok alakultak ki, mint a napilapok (pl. *Est*, *Pesti Hírlap*, *Érdekes Újság*, *Tolnai Világlapja*) vagy a vasúti elárúsítás (Általános Beszerzési Rt.). A háború végén az Általános Beszerzési Rt. és az Est kb. 1750 árusítóval és 8–10 000 rikkancsal dolgozott, míg az egylet tagjainak száma mindössze 410 volt.³⁰⁰ A hagyományos könyvkereskedelem végképp elvesztette korábbi súlyát.

Emellett a történelem is közbeszólt: a trianoni békeszerződés következtében a magyar könyvpiac egyharmada „kifutott” az egész szakma lába alól. Az 1919-ben létrejövő (rövid életű) tanácsköztársaság pedig, ha lehet, még bizonytalanabb állapotokat teremtett: a közoktatásügyi népbiztosság 25. számú rendelete³⁰¹ szocializálta a könyvkereskedéseket. Az antikváriumokat magánkézben hagyták ugyan, de agyonszabályozták a tevékenységüket. Nem sok jóra utalt azonban a könyvkereskedők szaklapjában 1919 júliusában megjelent irányadó cikk, amely szerint „ezekre a mai antikváriumokra, legalább is azok legnagyobb részére, egy szocialista államban szükség sincsen”.³⁰²

Ám hiába volt minden politikai változás, hiába üldözték az antikváriusokat még háborús uzsorázás vádjával is,³⁰³ a fővárosi sajtó az első világháború végén semmi változást nem tapasztalt: „csupa zsúfolt antikváriumot láttunk Budapesten”.³⁰⁴

²⁹⁴ *Corvina*, 40(1917), 16, 70. (kilenc új tag); *Corvina*, 41(1918), 5, 21. (Stemmer Ödön); *Corvina*, 41(1918), 7, 36. (Goldgruber Mór és Wottitz József); *Corvina*, 41(1918), 15, (hét új tag, köztük Győző A. Andor és Aczél Bertalan).

²⁹⁵ *Corvina*, 41(1918), 18, 93; 22 új tag 1918, 18, 94.

²⁹⁶ *Corvina*, 41(1918), 24, 135 (kilenc új tag); *Corvina*, 41(1918), 35, 185 (kilenc új tag).

²⁹⁷ *Jegyzőkönyv a Budapesti Könyvkereskedők Egyesülete 1918. március 24-én megtartott alakuló közgyűléséről* 1918, 10, 48–50.

²⁹⁸ *Magyar Könyvkiadók Egyesülete* 1918, 23, 131.

²⁹⁹ *Az új egyesülés* 1919. nov. 30, 1–2; *A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesülete* 1919, 2.

³⁰⁰ *Corvina*, 41(1918), 21. (Wiesner Jakab utolsó titkári jelentése)

³⁰¹ *A közoktatásügyi népbiztosság 25. K. N. számú rendelete* = *Corvina* 1919, 13–15, 47.

³⁰² VEDRESS 1919, 19, 89–91.

³⁰³ TÁBORI 1918, 198, 11; *Le kell törni a könyvuzsorát* 1918, 156, 8. (Ekkor Politzer Zsigmond, Pfeiffer Manó, Bródy József és a Kühn antikvárium ellen indult eljárás.)

³⁰⁴ *Diákok cserekönyvüzlete* 1918, 210, 4.

Hivatkozott irodalom

- A balassagyarmati múzeum tolvajai* = *Független Magyarország*, 4(1905), 1313, 11.
- A betű mérge* = *Borsszem Jankó*, 41(1908), 47, 6.
- A bolond könyvek bolondjai* = *Tolnai Világlapja*, 11(1911), 24, 1468.
- A «Budapesti víg asszonyok»* = *Magyar Hirlap*, 8(1898), 293, 11.
- A Czenczi néni kosarából* = *Borsszem Jankó*, 26(1893), 13, 6.
- A Ferrer-eset nálunk* = *Borsszem Jankó*, 42(1909), 43, 8.
- A hála* = *Magyarország*, 14(1907), 167, 11.
- A joggatlanul kiadott regény* = *Pesti Napló*, 50(1899), 39, 12.
- A közoktatásügyi népbiztosság 25. K. N. számú rendelete* = *Corvina*, 42(1919), 13–15, 47.
- A kultuszminiszter, a tankönyvkiadók, a papírgyáarak, a szegény szülők és a hős antikváriusok* = *Az Est*, 8(1917), 120, 6.
- A magyar könyvkereskedők egylete* = *Pesti Napló*, 37(1886), 231, 1.
- A magyar könyvkereskedők egylete 1887. augusztus 20-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyve* = *Corvina*, 10(1887), 25, 107.
- A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesülete* = *Corvina*, 42(1919), 2.
- A magyar nyelv teljes szótára*, szerk. Ballagi Mór Bp., Franklin Társulat, 1867, II.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. Benkő Loránd, Bp., Akadémiai, 1967, I.
- A makulatúra mint irodalmi per tárgya* = *Ügyvédek Lapja*, 5(1888), 15, 2–5.
- A megbüntetett trafikos* = *Pesti Napló*, 46(1895), 22, 6. (Grossmann Jakab, Miskolcon.)
- A meglopott múzeumi könyvtár* = *Az Ujság*, 5(1907), 76, 13.
- A Párisi Áruház katasztrófája* = *Budapesti Napló*, 8(1903), 254, 9.
- A pornográfia ellen* = *Kakas Márton*, 17(1910), 44, 6.
- A szemérmetlen kirakatok* = *Budapesti Hirlap*, 17(1897), 155, 9.
- A szenny-kufárok ellen* = *Corvina*, 26(1903), 3, 17.
- A Szerb-Nagy-Szent-Miklósi Magy. Kir. Állami „Berta” Polgári Fiúiskola értesítője az 1900–1901. tanévről*, Nagyszentmiklós, Wiener Nathan, 1901, 45.
- A t. Házból* = *Pesti Hirlap*, 9(1898), 297, 3.
- A tanári tiszteletpéldányokról* = *Az Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye*, 46(1912), 32–33, 749.
- A tékozló fiú* = *Budapesti Hirlap*, 9(1889), 358, 2.
- A Zimándy könyve* = *Magyarország*, 7(1900), 107, 5–6.
- Adalék az uzsoravétség fogalommeghatározásához* = *A Jog*, 8(1889), 52, 23–24.
- ADLER Ignác, *Még egynehány szó az antiquáriusok kartelljéről* = *Corvina*, 20(1897), 35, 195.
- Adomák* = *Az Űstökös*, 13(1870), 2, 22.
- AEGROTUS, *Irodalmi dugáru* = *Corvina*, 28(1905), 2, 9.
- ALFA, *Erkölc-srendőrök* = *Budapesti Hirlap*, 21(1901), 267, 1.
- ALIQUI [TETTEY NÁNDOR], *Könyvkereskedelmünk mizériái. (Egy szortimenter töprenkedése)* = *Corvina*, 9(1886), 2, 7.
- ANDOR József, *Irodalom és pornográfia* = *Élet*, 10(1918), 37, 842.

- Antikváriusok háborúja* = *Fővárosi Lapok*, 34(1897), 65, 3.;
Antikváriusok sajtópöre = *Magyar Hirlap*, 7(1897), 244, 10.;
Antikváriusok tiltakozása = *Fővárosi Lapok*, 1893, 273, 2234.
Antiquarium = *Tolnai Világlapja*, 3(1903), 28, 24.
Antiquarium és könyvkereskedés = *Tolnai Világlapja*, 3(1903), 40, 31.
Antiquarium megnyitása = *Pesti Napló*, 40(1889), 328 (esti kiadás), 2.
Antiquarium Pécssett = *Pécsi Figyelő*, 20(1892), 78, 4. (Valentin Károly)
Antiquariusok = *Corvina*, 21(1898), 22, 109.
Antiquar-könyvkereskedés a fővárosban = *Religio*, 1889, 13, 103–104.
 á-r., *Egy kis lamentáció* = *Fővárosi Lapok*, 1893, 292, 2393.
 ARIC [ADLER Ignác], *Az antiquariusok kartellje* = *Corvina*, 20(1897), 34, 189.
 ARIC [ADLER Ignác], *Mit is akarnak az antiquáriusok?* = *Corvina*, 19(1896), 25, 280–281.
Árulják a Szanint! = *Ellenzék [Kolozsvár]*, 30(1909), 89, 4.
Az antikváriusnál = *Pesti Napló*, 9(1904), 288, 16.
Az antikváriusok = *Hazánk*, 7(1900), 199, 6.
Az antiquárius, mint orgazda = *Pesti Hirlap*, 30(1908), 34, 22.
Az én naplóm = *Zászlónk*, 2(1903), 1, 15.
Az erkölcstelen képek = *Budapesti Hirlap*, 17(1897), 152, 8.
Az erkölcstelen könyvek (Jelenet a tisztelt Házból) = *A Hét*, 9(1898), 37, 585–586.
Az iskolakönyv és az ódondász = *Corvina*, 38(1915), 25, 101.
Az olcsó könyvek = *Az Ujság*, 5(1907), 96, 19.
Az őszi szezon = *Pesti Napló*, 50(1899), 247, 7.
Az új egyesülés = *Corvina*, 42(1919), nov. 30, 1–2.
 B. L., *Szaporodunk* = *Corvina*, 20(1897), 8, 45.
 BALOGH Arthur, *Könyvekről, írókról és kiadókról* = *Fővárosi Lapok*, 31(1894), 37, 309.
 BARTA Lajos, *A szortiment védelme* = *Corvina*, 27(1904), 1, 2–3.
 BÁTTASZÉKY Lajos, *Szilveszteri románc* = *Független Magyarország*, 2(1903), 642, 1.
Betörés = *Pesti Hirlap*, 13(1891), 261, 7.
Bojkottált antikvárius = *Magyar Polgár [Kolozsvár]*, 23(1900), 88, 4.
Bojkottált könyvkereskedő = *Budapesti Hirlap*, 17(1897), 65, 10–11.
Budapest és az epidémiák, Beszélgetés dr. Gerlőczy Zsigmonddal = *Pesti Napló*, 61(1910), 206, 6.
Budapesti czim- és lakjegyzék, 1881–1907, Bp., Franklin-Társulat.
 CATHERIN, *Flavigny grófnő* = *Ország-Világ*, 16(1895), 21, 332.
 CERBERUS, *Tatárjárás* = *Corvina*, 25(1902), 23, 102. (Vass József körleveleiről.)
Claudine házassága = *Független Magyarország*, 4(1905), 1177, 12.
 CZÁNGI RELDA [ADLER Ignác], *Libris humor* = *Corvina*, 17(1894a), 11, 39.
 CZÁNGI RELDA [ADLER Ignác], *Libris humor* = *Corvina*, 17(1894b), 23, 87.
 CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, Pest, Emich Gusztáv, 1867, IV.
Csodálatos = *Bolond Istók*, 41(1918), 25, 7.
 dé, *A harmadik alapvizsga* = *Pesti Napló*, 62(1911), 253, 14.
 DÉLIBÁB, *A Wodianer-bacilus* = *A Hét*, 12(1901), 37, 605–606.
Diákok cserekönyvüzlete = *Az Ujság*, 1918, 210, 4.

- Disznóságok* = *Magyar Hirlap*, 7(1897), 253, 13.
- DOLESCHALL Alfréd, *A pornographia elleni védekezés* = *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 2(1909), 3, 197.
- Egressy a színészoktatásról* = *Pesti Napló*, 68(1917), 35, 15.
- EGY KIADÓ, *A kiadó álláspontja* = *Corvina*, 29(1906), 11, 56.
- Egy veszélyes kirakat* = *Magyar Polgár [Kolozsvár]*, 23(1900), 78, 5.
- Egykor és most* = *Corvina*, 28(1905), 7, 43.
- EISENSTEIN, Jacques, *Der Antiquarbuchhandel in Österreich und Ungarn = Oesterreich-Ungarische Buchhändler-Korrespondenz, Festnummer anlässlich des 50jährigen Bestehens 1860–1910*, Red., Carl Junker, Wien, Hollinek, 1910, 62–69.
- ELEK Artúr, *Magántudósok* = *Nyugat*, 5(1912), 20, 620.
- Elítélt könyvkötő és antikvárius* = *Pesti Napló*, 49(1898), 57, 10.
- Erkölcsei veszedelem* = Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny 1894–1895, Bp., Hornyánszky Viktor könyvnyomdája, 1895.
- Erkölcstelen nyomtatványok* = *Pesti Napló*, 48(1897), 51, 9.
- Értékemelkedés* = *Pesti Hirlap*, 14(1892), 300, 19.
- Értesítő a budapesti Református Főgimnáziumról az 1905–1906. tanévben*, Bp., Buschmann Ferenc, 1906.
- Értesítő a budapesti Református Főgymnásiumról az 1897–98. tanévben*, Bp., Buschmann F. könyvnyomdája, 1898.
- Esti levél, Iskolai könyvek* = *Pesti Hirlap*, 23(1901), 244, 9.
- Esti levél, A kirakat* = *Pesti Hirlap*, 26(1904), 316, 12.
- Esti levél, Iskolai könyvek* = *Pesti Hirlap*, 23(1901), 244, 9.
- Esti levél, Pénzszerzés* = *Pesti Hirlap*, 26(1904), 292, 12.
- ETREPATAKY Nándor, *Karácsonyi könyvvásárlás* = *Magyar Szemle*, 4(1892), 51, 605.
- FALK Richard, *Gontran lovag* = *Magyarország*, 8(1901), 266, 2.
- Familienbuch* = *Budapesti Napló*, 4(1899), 282, 7. (Szó szerinti utánközlése: *Ének a mi antiquariusainkról* = *Corvina*, 22[1899], 30, 160.)
- Faublas – Zolától* = *Hazánk*, 8(1901), 148, 6.
- FERENCZI Károly, *A szortiment hanyatlása* = *Corvina*, 28(1905), 34, 216.
- FERENCZI Zoltán, *A könyvtár alapvonalai*, Bp., Athenaeum, 1903, 140.
- F–f, *A szortiment védelme I. Visszhang Barta Lajos cikkére* = *Corvina*, 27(1904a), 2, 8.
- F–f, *A szortiment védelme IV.* = *Corvina*, 27(1904b), 8, 46–47.
- FRANCISCUS, *Könyvvásár után* = *Corvina*, 17(1894), 30, 123.
- FRANKE Pál, *Kibontakozás. Szélgjegyzetek a «Corvina» i. e. 4-ik számában «Kibontakozás» címmel megjelent cikke* = *Corvina*, 29(1906), 5, 24–25.
- Fületlen gombok* = *Borsszem Jankó*, 16(1883), 40, 8.
- GALLUS, *Írói dicsőség* = *Vásárhely és Vidéke*, 10(1892), 39, 2.
- GASPARONE, *Az antiquariusnál* = *Pesti Napló*, 42(1891), 296, 1.
- GERGOLOVITS Vilmos, *A kirakat paraziták* = *Corvina*, 27(1904), 32, 185.
- GROSSMANN B. UTÓDA, *Tisztességtelen verseny* = *Corvina*, 28(1905), 19, 113–114.
- GULYÁS Pál, *A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése*, Bp., Athenaeum, 1909.

- GULYÁS Pál, *Oesterreich-Ungarische Buchhändler-Korrespondenz. Festnummer anlässlich des 50jährigen Bestehens 1860—1910. Red. v. Karl Junker, Wien, 1910, Hollinek-testvérek kny. 4- r. 98, 110, 24, 45. 1. = Magyar Könyvszemle, 18(1910), 2, 173–178.*
- GYALUI Farkas, *Irodalmi üzérkedés, Tisztességtelen irányzat a könyvpiacon = Fővárosi Lapok, 33(1896), 249, 5.*
- Gyanús könyvek = *Budapesti Hirlap, 28(1908), 36, 18.*
- GYÖRGY Aladár, *Akik az irodalomból élnek = Nemzet, 2(1883), 141, melléklet.*
- H. V. = *Corvina, 30(1907), 7, 36.*
- HAHN Dezső, *Megjegyzések a nemi betegségek prophylaxisához = Gyógyászat, 44(1904), 17, 267.*
- Halálozás = *Corvina, 37(1914), 27, 152.*
- Halmágyi István naplói 1752–53, 1762–69 és iratai 1669–1785 = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból, IV. köt., Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1906.*
- HARASZTI Károly, *A legelső pesti antiquar könyvkereskedés és kölcsönkönyvtár a XIX-ik század elején = Corvina, 36(1913), 13, 66–68.*
- Hogy kell könyvet eladni? = *Pesti Napló, 57(1906), 39, 11.*
- Horovitz Fülöp 1813–1886 = *Corvina, 9(1886), 36, 152–153.*
- i. -l., *Lámpagyújtás után (Fővárosi séták) = Pesti Hirlap, 5(1883), 113, 10.*
- ...i ...f, *Rabatt minimum és rabatt maximum! = Corvina, 15(1892), 21, 89.*
- Irodalmi dolgok = Székely Lapok [Marosvásárhely], 39(1899), 31, 3.*
- IRONICUS, *Vakáció után = Pesti Napló, 38(1888), 242, 1.*
- Ismertető antiquar-jegyzék = Pesti Hirlap, 10(1888), 358, 4.*
- Ismét az antiquarius = Corvina, 28(1905), 3, 18.*
- Irodalmi pör = Budapesti Hirlap, 13(1891), 347, 3–4.;*
- Irodalmi per = Corvina, 23(1900a), 3, 15.*
- Irodalmi per = Magyar Nemzet, 19(1900b), 188, 7.*
- Izgalmas tüntetés a fővárosban = Pesti Napló, 68(1917), 162, 2.*
- Jánosi a toloncházban = Pesti Hirlap, 32(1910), 120, 15.*
- JÄGER Gusztáv, *Harc nagyban – kicsinyben = Corvina, 27(1904), 10, 59–61.*
- JAKÓ Zsigmond, *Az erdélyi magyar antikvár könyvkereskedelem kezdeteiről = Művelődési törekvések a korai újkorban, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére, Szeged, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997, 219–229.*
- JAKÓ Zsigmond, *Burián Pál (1790–1860), Erdély első antikváriusa = R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére, Bp., Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK, 1998, 523–535.*
- Jánosi a toloncházban 1910, /120, 15.*
- Jegyzőkönyv = Corvina, 27(1904), 24, 133.*
- Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egylete Vidéki Szövetségének Kassán 1903. május 31-én tartott alakuló gyűléséről = Corvina, 26(1903), 17, 86.*
- Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének folyó év november hó 22-én tartott közgyűléséről = Corvina, 31(1908), 34, 220–222.*
- Jegyzőkönyv a Magyar Könyvkereskedők Egyletének folyó évi november hó 27-én tartott közgyűléséről = Corvina, 33(1910), 33, 203–204.*

- Jelentése a Magyar Könyvkereskedők Egylete választmánya által az antiquáriusoknak az Egyletbe belépése kérdésének tanulmányozására kiküldött hattagú bizottságnak = Corvina, 29(1906), 12, 60–61.*
- Jegyzőkönyv a Budapesti Könyvkereskedők Egyesülete 1918. március 24-én megtartott alakuló közgyűléséről = Corvina, 41(1918), 10, 48–50.*
- JENŐ Sándor, *Óvodász = Magyar Nyelvőr, 28(1899), 560.*
- k. b. [KÖHALMI BÉLA], *Strófák a kiadók budapesti nemzetközi kongresszusa alkalmából = Könyvtári Szemle, 22(1913), 2, 6.*
- KALAPÁCS, *Néhány szó az antiquariusokról = Corvina, 26(1903), 8, 40; 9, 45–46.*
- KÁLLAY Zoltán, *Jogi szeminárium = Egyetemi Lapok, 22(1909), 14–15, 25.*
- KARINTHY Frigyes, *Eladom a könyvem = Az Ujság, 12(1914), 52, 40; Borsszem Jankó, 48(1915), 36, 6.*
- Kaszinótag = Kakas Márton, 5(1898), 48, 14.*
- Kedvező alkalom üzletmegvételre = Corvina, 28(1905), 18, 112.*
- KISS József, *A Petőfi-költemények kiadásának története 1850-től 1945-ig = Magyar Könyv-szemle, 95(1979), 1, 58.*
- KISZLINGSTEIN Sándor, *A könyv = Corvina, 23(1900), 11, 58–59.*
- KÓKAY György, *A könyvkereskedelem Magyarországon, Bp., Balassi, 1997, 119–120.*
- Könyvirodalmunk hanyatlása = Uj Fővárosi Lapok, 1(1897), 6, 2.*
- Könyvesboltok = Pesti Hirlap, 32(1910), 183, 11.*
- Könyvkereskedői műszavak = Corvina, 7(1884), 19, 75*
- Könyvkereskedők és antiquáriusok = Corvina, 17(1894), 3, 10–11.*
- Könyvkereskedők és antiquáriusok harca = Budapesti Hirlap, 13(1893), 271, 8.*
- Könyvkötő és ódondász = Magyarország, 5(1898), 55, 9.*
- Könyvtolvajok = Nemzet, 2(1883), 283, 2.*
- KRÓNIKÁS, *Egyről-másról, Budapesti levél = Pécsi Napló, 11(1902), 199, 3.*
- KRÓNIKÁS, *Napról-napra, Bús elmélkedések = Corvina, 21(1898), 13, 71.*
- KRÚDY Gyula, *Az irodalom orgazdái = Magyarország, 24(1917), 128, 7.*
- KRÚDY Gyula, *Kékszalag hőse = Pesti Napló, 82(1931), 19, 18; 82(1931), 31, 44.*
- Kufárok az egyetem templomában = Pesti Napló, 55(1904), 253, 5.*
- Küzdelem a pornográfia ellen = Magyar Közigazgatás, 29(1911), 6, 2.*
- l. n., *A H. V. elszámolás = Corvina, 35(1912), 2, 12.*
- Látogatás a francia irodalom jeleseinél = Pesti Hirlap, 34(1912), 84, 130.*
- Le kell törni a könyvuzsorát = Népszava, 46(1918), 156, 8.*
- L–I: *Zsibárusok a könyvpiacra = Magyar Szemle, 11(1899), 39, 458.*
- Lopás a fővárosi statisztikai hivatalban = Ellenőr, 12(1880), 635, 4.*
- Lopás a Nemzeti Múzeumban = Az Ujság, 7(1909), 206, 9.*
- LOVIK Károly, *Történetek Thessáról = Magyar Hirlap, 7(1897), 310, 2.*
- LUCIÁN, *Felfedező eskü, Jelenet a csödbíróság előtt = Pesti Napló, 9(1904), 147, 14.*
- LY-, *Ellenmérget! = Pesti Napló, 56(1905), 48, 9.*
- Magyar Antiquariusok Egyesülete = Corvina, 28(1905), 7, 45.*
- Magyar Könyvkiadók Egyesülete = Corvina, 41(1918), 23, 131.*
- Magyar Pénzügyi Compass 1913–1918.*
- MARCO, *Vándorlások = A Hét, 18(1907), 25, 428.*

- Megbüntetett antiquarius* = *Corvina*, 31(1908), 5, 33.
- Megcsonkított művek* = *Pesti Hirlap*, 21(1901) 286, 5.
- MÉSZÁROS Ildikó, *Antikváriusok, ódondászok, használtkönyv-kereskedők Pesten és Budán* = *Budapesti Negyed*, 5(1997), 2–3, 145–162.
- Métely* = *Székel Napló*, 41(1911), 193, 2.
- Mihók-féle Magyar Compass* 1906–1909.
- Mócsy Antal meghalt* = *Magyar Szó*, 1(1900), 149, 6.
- Múlt és jövő* = *Budapesti Napló*, 4(1898), 14, 6.
- Muster-Katalog* = *Független Magyarország*, 2(1903), 629, 10. (Szilágyi Béla katalógusairól.)
- Művészet és erkölcs* = *Pesti Hirlap*, 22(1900), 76, 1.
- NAGY Ferenc, *A magyar kereskedelmi jog kézikönyve különös tekintettel a bírói gyakorlatra és a külföldi törvényhozásokra*, Bp., Athenaeum, 1904, I.
- NAGY Irma, *Bűnös szerelmek, Egy úrileány vallomásai*, Bp., Magyar, 1908.
- Nagy Magyar Compass*, 1916; 1918.
- Néhány szó válaszul Kalapácsnak* = *Corvina*, 26(1903), 10, 51.
- NEMÉNYI Imre, *Métely a könyvkiadatokban* = *Pesti Napló*, 48(1897), 597, 5.
- Nyilatkozat* = *Budapesti Hirlap*, 8(1888), 241, 7.
- Nyilatkozat* = *Magyarország*, 11(1904), 218, 12.
- Nyitra* = *Pesti Napló*, 44(1893), 255, 20.
- Ócska könyvek* = *Székel Nemzet*, 24(1896), 144, 4.
- Ócska könyvek* = *Vasárnapi Ujság*, 53(1906), 37, 601.
- Óvás a közönséghez!* = *Somogyvármegye*, 4(1908), 288, 6. (Szabó Lipót, Kaposváron.)
- Önállósítás csekély 2000 koronával* = *Corvina*, 32(1909), 8, 60.
- Önfeláldozó antikvárius* = *Kakas Márton*, 6(1899), 31, 8.
- Övé a dal!* = *Pesti Hirlap*, 10(1888), 352, 10.
- Panasz* = *Czegléd*, 20(1902), 296, 3.
- Papírkereskedelem* = *Pesti Napló*, 32(1910), 23, 23.
- PÁSZTOR Mihály, *Cifra nyomorúság*, Bp., Nap nyomda, 1909. (Átveszi: *Cifra nyomorúság* = *Szeged és Vidéke*, 11[1912], 277, 8.)
- Pénzügyi Compass* 1908–1913.
- Pikáns füzet a t. Házban* = *Pesti Hirlap*, 9(1898), 248, 9.
- Pikáns képek* = *Pesti Hirlap*, 19(1897), 153, 4.
- Pikáns képek és könyvek* = *Pesti Hirlap*, 9(1898), 278, 4.
- Pikáns!* = *Magyar Génusz*, 6(1897), 36, 579.
- POGÁNY György, *A magyar könyvkereskedelem rövid története*, Bp., Hatágú Síp Alapítvány, 2004.
- Pornográfia* = *Budapesti Hirlap*, 17(1897), 254, 18.
- PORZÓ [ÁGAI ADOLF], «Budapest chez nuit» = *A Hét*, 1(1890), 14, 222.
- R. T., *Tanulások* = *Corvina*, 34(1911), 36, 234.
- RANSCHBURG Viktor, *A magyar könyvkereskedelem helyzete és szerepe* = *Corvina*, 23(1900), 3, 13–14. (Ugyanaz megjelent: *Magyar Kritika*, 1900, 8, 106–108.)
- RÉCSAY Viktor, *A pannonhalmi Szent Benedek-Rend központi könyvtára* = *Magyar Könyvszemle*, 4(1896), 1–4, 85.
- Révai Nagy Lexikona*, Bp., Révai Testvérek, 1914, XII. (Könyvkereskedelem)

- RÉVAI Sámuel, *Az ódondászat rendezése (Közgyűlési indítvány)* = *Corvina*, 10(1887), 28, 119; 10(1887), 29, 122–123.
- RÉVAY Mór János, *Írók, könyvek, kiadók, Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*, I–II, Bp., Révai Testvérek, 1920.
- RICHLY Rezső, *A kétfedelű könyv* = *Soproni Napló*, 14(1910), 71, 8.
- ROB, *Egy kis böjti prédikáció* = *Corvina*, 28(1905), 10, 61.
- RÓNA Béla, *A modern magyar könyvkereskedelem, Szortimenterség, modern antiquariatus* = *Corvina*, 25(1902), 5, 22.
- RÓNA Béla, *A vén antikvárius, Párizsi emlék* = *Magyar Lányok*, 12(1906), 5, 72.
- RÖMER Pál, *Vénusz* = *Somogyvármegye*, 3(1907), 271, 2.
- RUZITSKA Ármin, *Egy égető kérdés!* = *Corvina*, 28(1905), 4, 24.
- RUZITSKA Ármin, *Életemből*, Bp., Anglo Nyomda, 1887.
- SCHÖN Adolf, *A kibontakozás* = *Corvina*, 29(1906), 6, 30.
- SCHRAMM Ede, *Budapester Specialitäten, Levél a szerkesztőhöz* = *Az Ujság*, 4(1906), 37, 12.
- SCHRAM Gusztáv, *Megjegyzések a könyv eladásáról és a könyvkereskedőkről* = *Corvina*, 32(1909), 34, 245–246.
- SEBESTYÉN Árpád, *Mit olvas az ifjúság? (Mételyhintő könyvesboltok)* = *Ellenzék [Kolozsvár]*, 26(1905), 59, 1.
- SENNOWITZ Adolf, *A magyarországi antiquar-könyvkereskedelemről* = *Corvina*, 11(1888), 34, 142–143; 11(1888), 35, 147; 11(1888), 36, 151–152; 12(1889), 1, 2–3; 12(1889), 3, 10–11; 12(1889), 4, 15–16; 12(1889), 5, 17–19; 12(1889), 6, 22; 12(1889), 7, 26–27; 12(1889), 8, 31–32.
- SENNOWITZ Adolf, *Milleniumi előkészületek* = *Corvina*, 18(1895), 32, 132.
- SIMON Melinda, *Egy erdélyi származású bécsi antikvárius és műkereskedő dinasztia: a Kende család* = *Magyar Könyvszemle*, 128(2012), 494–496.
- SIMPLEX, *Szeptemberi história a kolléga-gyártásról és az apostol-levelekről* = *Corvina*, 25(1902), 27, 122. (Pfeifer Manó, illetve Kostyál Jenő körleveleiről.)
- SÖPRŐ, *Művésznők* = *Magyar Szemle*, 18(1906), 19, 292.
- STEINHOFFER Károly, *Kibontakozás, Levél a szerkesztőhöz* = *Corvina*, 29(1906), 7, 34.
- STEMMER Ödön, *Egy antikvárius visszaemlékezései*, Bp., Szépirodalmi, 1985.
- Strófák a kiadók budapesti nemzetközi kongresszusa alkalmából* = *Könyvtári Szemle*, 22(1913), 2, 6.
- SZANA Tamás, *A szennyves irodalom* = *Pesti Napló*, 42(1891), 4, 1–2.
- SZANA Tamás, *Könyveink sorsa* = *Fővárosi Lapok*, 32(1895), 236, 2728.
- SZANA Tamás, *Métely a kirakatban* = *Magyarország*, 4(1897), 29, 1.
- Szanin-ügy* = *Borsszem Jankó*, 42(1909), 11, 14.
- SZÉKELY István, *Az antikváriusnál* = *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny*, 37(1903–1904), 706.
- Szemelvények egy antiquarius könyvjegyzékéből* = *Az Üstökös*, 49(1906), 8, 12.
- SZEMERE György, *A Dobay-ház*, Bp., Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Ujságvállalata, 1901.
- Szemle* = *Népszava*, 33(1905), 31, 2.
- Szerkesztői posta* = *Corvina*, 20(1897), 17, 93.
- Szerkesztői üzenetek* = *Budapesti Napló*, 3(1898), 279, 7.
- SZILY Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára*, Bp., Hornyánszky, 1902.

- Színházépítési láz* = *Pesti Hirlap*, 18(1896), 43, 11.
- SZINI Gyula, *Fifi* = *Tolnai Világlapja*, 18(1918), 34, 8.
- SZINNYEI József, *Irodalmi viszonyaink 1845- és 1888-ban* = *Nemzet*, 7(1888), 50, melléklet.
- „Szíves megemlékezés végett” = *Irodalomtörténeti Közlöny*, 19(1884), 157.
- SZOMAHÁZY István, *Régi könyvek közt* = *Színházi Élet*, 8(1919), 6, 2.
- SZOMORY Dezső, *Egy levél alkalmából* = *Nyugat*, 10(1917), 16, 263.
- TÁBORI Kornél, *A pesti könyvuzsora* = *Pesti Napló*, 69(1918), 198, 11.
- TÁBORI Kornél, *A ponyvairodalom társadalmi hatása* = *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 2(1909), 2, 122–134.
- Tally-hó! Tally-hó! vagy, hogy lesz boldog a magyar* = *Magyar Szó*, 3(1902), 265, 7.
- TARCALI Dezső, *Magyar szortiment könyvkereskedők szövetsége* = *Corvina*, 27(1904), 11, 65, 66.
- TARCAZAY György, *Irodalom és könyvterjesztés* = *Magyar Kultúra*, 5(1917), 13–14, 596.
- THEWREWK István, *József főhercegnél Fiumében* = *Magyar Génusz*, 1(1892), 7, 101.
- Tévedés* = *Fővárosi Lapok*, 25(1888), 52, 375.
- Tisza Kálmán könyvvásárlása* = *Budapesti Hirlap*, 12(1890), 349, 4.
- Tíz könyvkereskedő a vádlottak padján* = *Pesti Napló*, 64(1913), 13, 16.
- Tolvaj a főv. stat. hivatalban* = *A Hon*, 18(1880), 344, 3.
- Tolvaj sztenográfia* = *Pesti Napló*, 48(1897), 294, 9.
- TÓTH Béla, *Egy apának* = *Pesti Hirlap*, 21(1899), 29, 3.
- TRAVELLER, *A könyvkiadatok* = *Magyar Szemle*, 10(1898), 37, 434.
- tt, *Családapák és családanyák!* = *Magyar Kultúra*, 1(1913), 541.
- Új Szanin kiadás* = *Corvina*, 32(1909), 11, 81.
- Üzérkedés az egyetemen* = *Alkotmány*, 9(1904a), 218, 6.
- Üzérkedés az egyetemen* = *Alkotmány*, 9(1904b), 219, 6.
- Üzérkedés az egyetemen* = *Corvina*, 27(1904), 26, 147.
- Üzérkedés az egyetemen* = *Magyar Nemzet*, 23(1904), 219, 5.
- Üzérkedés az egyetemen* = *Magyarország*, 11(1904), 219, 8.
- VÁRADI Ödön, *Séta az antiquarius boltok előtt* = *Corvina*, 23(1900), 17, 88.
- VEDRESS János, *Az antiquar-könyvkereskedések jövőjéről* = *Corvina*, 42(1919), 19, 89–91.
- Véres botrány Zimándy könyve miatt* = *Szabadság [Nagyvárad]*, 27(1900), 90, 4–5.
- Veszedelemes vendég* = *Pesti Hirlap*, 23(1901), 195, 14.
- VESSZŐ, *A pikáns Armand barátai* = *A Hét*, 12(1901), 8, 125–126.
- Vidéki könyvkereskedők szövetsége* = *Magyar Kereskedők Lapja*, 23(1903), 23, 6.
- W. [WIESNER Jakab], *Egy égető kérdés* = *Corvina*, 28(1905), 3, 16.
- W. [WIESNER Jakab], *Kibontakozás* = *Corvina*, 29(1906), 4, 18–19.
- WIESNER Jakab, *Egyesületünk és a magyar könyvkereskedelem* = *Corvina*, 28(1905), 26, 152–156; 28(1905), 27, 162–166; 28(1905), 28, 171–174.
- [WIESNER Jakab], *Ki lehet egyesületünk tagja?* = *Corvina*, 32(1909a), 17, 113–114.
- [WIESNER Jakab], *Ki lehet egyesületünk tagja? (Második közlemény)* = *Corvina*, 32(1909b), 19, 128.
- xy, *Hadüzenet* = *Corvina*, 20(1897), 28, 157.
- X-Y, *Levél a szerkesztőhöz* = *Corvina*, 21(1898), 22, 109–110.
- Zarándoklás az antikváriushoz* = *Budapesti Napló*, 5(1900), 168, 6.

ZUBOLY [BÁNYAI ELEMÉR], *Villamos színházak* = *Pesti Napló*, 57(1906), 350, 5.

ZUBOLY [BÁNYAI ELEMÉR], *A Gyölde* = *Pesti Hírlap*, 31(1909), 175, 34.

Simon, Melinda

The plebeians of the book trade – Modern antiquarian bookshops in Hungary in the late 19th and early 20th centuries

Modern research is revealing more and more about the prominent figures of the 19th-century Hungarian book trade. In contrast, the Hungarian literature on the antiquarian book trade is almost completely neglected – the few existing publications deal only with *academic antiquarian bookshops*. These ‘gentlemanly’ establishments were located in the heart of the capital, had museum-quality stock and a select clientele.

However, the last two decades of the 19th century also saw the rapid proliferation of so-called *modern antiquarian bookshops*, which sold large quantities of new books, too. The rapid development of cultural life and cities (especially the capital) in the early 1880s led to a huge increase in the demand for books. These new businesses met this demand by selling new or second-hand books at a fraction of the retail price.

According to the rules of the Hungarian Booksellers’ Association, books could not be sold below the retail price. The owners of antiquarian bookshops were not allowed to be members of the Association (due to their lack of qualifications), but as a result, they were not subjected to these restrictions either. These firms attracted a huge crowd of customers, thus causing a significant loss of income for their ‘aristocratic’ bookseller counterparts.

The Hungarian Booksellers’ Association watched the spread of this new type of business with a reserved, contemptuous attitude. In their official newspaper, they referred to them using harsh terms such as “scoundrels”, “poachers”, “parasites”, and their disapproval often had anti-Semitic overtones.

By the early 20th century, however, when many small bookshops were already on the verge of bankruptcy, their resentment had turned to fear. Despite this, the Booksellers’ Association continued to cling to its regulations and would not listen to the few internal reformers who advocated the admission of antiquarian booksellers. So, in 1895, an alternative organisation, the Hungarian Antiquarian Booksellers Association, was set up. However, in the absence of their journal (and other manifestations), it is extremely difficult to gather information about them, their numbers and their activities. This is the gap the author attempts to address.

Keywords: book trade, modern antiquarian bookshops, 19th century, second-hand books, 20th century, Hungarian Booksellers’ Association, Hungarian Antiquarian Booksellers Association, Hungarian Antiquarian Booksellers’ Association.